

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK

ROČNÍK 17/18
1998/1999

BULLETIN
SLOVENSKEJ JAZYKOVEDNEJ SPOLOČNOSTI
PRI SAV

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK

ROČNÍK 17/18 – 1998/1999

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK
ROČNÍK 17/18 – 1998/1999

O b s a h

Správy o činnosti SJS pri SAV. A. Rajčanová	5
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 16. 10. 1996 do 22. 9. 1998.....	5
Správa z Valného zhromaždenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV konaného 22. 9. 1998	9
Zoznam prednášok Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v rokoch 1998 – 1999	10
VIII. a IX. kolokvium mladých jazykovedcov. M. Nábělková	12
Tézy prednášok	
Bosák, J.: O čom bol XII. medzinárodný zjazd slavistov	14
Brandner, A.: Běloruština – historie a perspektivy	16
Duličenko, A.: Literaturnyje mikrojazyki sovremennoj Slavii: nekotoryje novyje aspekty izučeniija	17
Ferenčíková, A.: Spomienka na profesora Jozefa Štolca	18
Furdík, J.: K slovotvornému vývinu slovenčiny v rokoch 1780 – 1918 ...	20
Furdík, J.: Náčrt vývinu slovotvorby za posledných 50 rokov	23
Furdík, J.: Typy lexikálnej motivácie	24
Horecký, J.: Jazyková komunikácia v miešaných etnických spoločnostiach.....	27
Horecký, J.: Podiel Eudovíta Nováka na výskume slovenčiny	28
Horecký, J.: Typ vedeckého diskurzu	29
Horecký, J.: Z dejín slovenskej jazykovedy (osobné spomienky)	30
Jelínek, M.: Proč ztroskotal český jazykový purismus	31
Krošláková, E.: Z problematiky príbuzenských vzťahov v slovenčine.....	34
Kvasz, L.: Vývinové procesy v jazyku exaktných vied	35
Mistrík, J.: Genéza slovenskej jazykovednej štylistiky	36
Nábělková, M.: Prídavné mená od osobných vlastných mien.....	37
Papierz, M.: Niektoré funkcie zámen v poľštine a slovenčine	40
Patráš, V.: Marketingový pôdorys jazykovej komunikácie v predvolebnom období (Markíza – Sito).....	41
Ripka, I.: Dialektológia a sociolingvistika alebo Hľadanie paradigmatického echa svetovej lingvistiky	44
Sabol, J.: Fonetický, fonologický a morfonologický štatút zvukových javov v slovenčine a češtine.....	45

Sabol, J.: Semiotický štatút biblického textu	47
Sabol, J.: Semióza – znak – metafora	50
Slančová, D.: Pragmatické aspekty RUD (reči učiteľky materskej školy orientovanej na dieťa).....	52
Vaňko, J.: Teórie jazykových funkcií (z pohľadu komunikačne orientovanej lingvistiky)	53
Žigo, P.: Diachronicko-synchronická charakteristika slovenskej lexiky ..	56

Správy o činnosti SJS pri SAV

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 16. 10. 1996 do 22. 9. 1998

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV vo funkčnom období od 16. 10. 1996 do 22. 9. 1998 pracovala v tradičných smeroch, sledujúc – ako jej ukladajú stanovy – utváranie podmienok na optimálny rozvoj jazykovedy, rozširovanie poznatkov získaných na poli vedeckého výskumu, zvyšovanie odbornej úrovne a podporu kontaktov a spolupráce jazykovedcov rozličných pracovísk – usporadúvala prednášky a kolokviá, rozvíjala vlastnú edičnú činnosť.

V tomto funkčnom období viedol spoločnosť výbor zvolený na valnom zhromaždení 15. 10. 1996 v zložení: *S. Ondrejovič*, predseda, *M. Majtán*, *V. Patráš*, *I. Ripka*, podpredsedovia, *A. Hríbiková-Rajčanová*, tajomníčka, *L. Balážová*, hospodárka, *E. Krošláková*, predsedníčka pobočky v Nitre, *J. Klincková*, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, *J. Sabol*, predseda pobočky v Prešove, *P. Ďurčo*, *M. Nábělková*, *D. Slančová*, *E. Tibenská*, členovia. Revizorkami spoločnosti boli *S. Mislovičová* a *J. Benkovičová*.

Výbor spoločnosti sa zišiel na zasadnutiach, na ktorých sa priebežne pripravovala a hodnotila práca spoločnosti.

V členskej základni Slovenskej jazykovednej spoločnosti nastali v tomto období tradičné zmeny. Oproti poslednému obdobiu je veľmi nízky počet tých, ktorí zrušili členstvo v spoločnosti, a to na vlastnú žiadosť (*A. Anetová*, *J. Dvončová* a *M. Pisárčiková*). Výbor vyhovel žiadosti o prijatie do spoločnosti 16 záujemcom o členstvo v SJS pri SAV (*K. Balážiková*, *J. Beňová*, *U. Doleschalová*, *M. Dudok*, *O. Hábovčík*, *M. Koncová*, *S. Krajčovičová*, *A. Lalíková*, *I. Lanstyák*, *R. Ondrejková*, *M. Osuská*, *E. Porubská*, *S. Simon*, *M. Šticová*, *L. Urbancová*, *J. Záhorcová*). V dvoch prípadoch z toho išlo vlastne o obnovenie členstva, keď bolo obidvom žiadateľom zrušené členstvo po niekoľkoročnom neplatení členských príspevkov. V týchto prípadoch sa výbor rozhodol situáciu riešiť tak, že obnovenie členstva podmienil aspoň čiastočným zaplatením nezaplatených členských príspevkov z minulosti (dva roky dozadu + tohtoročné členské), na čo obidvaja žiadatelia pristúpili. Počas tohto funkčného obdobia nás opustili traja dlhoroční členovia: PhDr. *Matilda Hayeková*, CSc., doc. PhDr. *Richard Schnek*, CSc., a prof. PhDr. *Ján Matejčík*, CSc. V súčasnosti má spoločnosť 194 členov. Na tomto mieste chceme upozorniť na skutočnosť, že SJS pri SAV neustále zápasí s nedostatkom financií a v tejto súvislosti výbor uvažoval aj o zvýšení členského príspevku. Nakoniec toto riešenie zavrhol, ale možno riešenie tejto otázky otvorí ešte v diskusii, ktorá bude nasledovať.

Činnosť SJS pri SAV sa rozvíjala vo viacerých smeroch.

1. *Prednášková činnosť, celoslovenské stretnutie jazykovedcov a kolokviá mladých jazykovedcov.* Aj v tomto období sa SJS pri SAV, ako po minulé roky, koncentrovala na prednáškovú činnosť – v Bratislave a pobočkách odznelo 49 (1996 – 1997) vedeckých prednášok (20 v Bratislave, 10 v Banskej Bystrici, 10 v Nitre a 8 v Prešove a Košiciach) a dve besedy (obidve v Bratislave), jedna týkajúca sa zákona o štátnom jazyku a jeho fungovania v praxi, druhá s jazykovými inšpektormi o ich činnosti a nadobudnutých skúsenostiach s aplikáciou zákona. Na prednáškach zameraných na metodologické otázky a konkrétne výsledky jednotlivých jazykovedných disciplín doma i v zahraničí, sa zúčastňovali vedeckí a pedagogickí pracovníci a študenti jazykovedného zamerania, ale aj záujemcovia z iných odborov. Viaceré podujatia v Bratislave aj pobočkách sa konali pri príležitosti životných jubileí prednášateľov. Sedem uvedených prednášok predniesli zahraniční hostia: B. Bednaříková (Olomouc), O. Martincová (Praha), P. Čučka (Užhorod), O. Schulzová (Praha), R. Cleminson (Budapešť), M. Jelínek (Brno), M. Papierzová (Krakov), A. Svoboda (Brno). Niektorí členovia spoločnosti prednášali v zahraničí.

V tomto období SJS pri SAV pripravila tri významné podujatia: dve kolokviá mladých jazykovedcov a v rámci 8. celoslovenského stretnutia jazykovedcov medzinárodnú konferenciu *Mesto a jeho jazyk*, ktorá sa uskutoční bezprostredne po tomto valnom zhromaždení. V roku 1997 plánované celoslovenské stretnutie jazykovedcov sa nakoniec z rozličných organizačných príčin neuskutočnilo.

Tradičnými podujatiami, ktoré organizuje Slovenská jazykovedná spoločnosť už niekoľko rokov spolu s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, sú kolokviá mladých jazykovedcov, koncipované a slúžiace na predstavenie pracovných výsledkov, konfrontáciu názorov a pracovných postupov, na nadviazanie osobných kontaktov mladých lingvistov a výskumných pracovníkov z pracovísk blízkeho zamerania.

VI. kolokvium mladých jazykovedcov sa konalo tradične v Modre-Piesku 27. – 29. 11. 1996. Na podujatí bolo prednesených 38 príspevkov (z toho 10 zahraničných – z Bulharska, ČR, Juhoslávie, Poľska, Švajčiarska a Ukrajiny). Tematická pestrosť príspevkov odrážala škálu výskumných tém a pracovných metód mladých výskumných pracovníkov zo slovenských aj zahraničných lingvistických pracovísk, ako aj z blízkych, resp. styčných odborov (literárna veda, etnológia). Príspevky boli publikované v VI. zväzku zborníka VARIA.

VII. ročník pravidelných kolokvií mladých jazykovedcov sa konal opäť v Modre-Piesku 3. – 5. 12. 1997. Na podujatí bolo prednesených (dosiaľ najviac) 49 príspevkov (z toho 24 zahraničných: z ČR (od českých kolegov a v ČR pôsobiacich zahraničných slavistov – z Bulharska a Talianska), z Juhoslávie, Maďarska, Poľska, Rakúska, Slovinska, Švajčiarska, Švédska, Ukrajiny).

ny, USA). Tematická pestrosť príspevkov odrážala škálu výskumných tém a pracovných metód mladých výskumných pracovníkov zo slovenských aj zahraničných lingvistických pracovísk, ako aj z blízkych, resp. styčných odborov (literárna veda, etnológia, teória komunikácie, informatika). Príspevky budú publikované v VII. zväzku zborníka VARIA, ktorý sa pripravuje do tlače.

Významnou úlohou, ktorú pred seba výbor v tomto období vytýčil, bol projekt výskumu súčasnej podoby hovorenej slovenčiny (predovšetkým v meste), ktorý mal nadväzovať na výskum prof. Paulinyho pred 30 rokov. Napriek značnému úsiliu SJS pri SAV, predovšetkým jeho predsedu S. Ondrejoviča, získať finančnú podporu na realizáciu tohto určite zaujímavého a v súčasnosti aj komplexne nikde nespracúvaného projektu, sa nepodarilo peniaze získať, a teda projekt realizovať. Navyše bola SJS pri SAV upozornená Radou vedeckých spoločností SAV, že spoločnosť môže napomáhať šírenie výsledkov a poznatkov vedeckého výskumu, sama ho však uskutočňovať nemôže. Preto snaženie spoločnosti v tomto smere vyústilo do zorganizovania 8. celoslovenského stretnutia, ktoré má charakter medzinárodnej konferencie pod názvom Mesto a jeho jazyk. Výstupom bude zborník príspevkov.

2. *Edičná činnosť.* Edičnú činnosť SJS pri SAV v tomto funkčnom období reprezentuje vydávanie ďalších ročníkov zborníka prác z kolokvia mladých jazykovedcov Varia V a VI a 15. ročníka interného bulletinu Zápisník Slovenského jazykovedca so správami o činnosti, s tézami vedeckých prednášok a tentoraz – vzhľadom na jubilejný 15. ročník – aj kompletným registrom všetkých príspevkov uverejnených v doterajšej existencii Zápisníka slovenského jazykovedca (1982 – 1996) od jeho úplného začiatku. Šestnásť ročník interného bulletinu je v štádiu prípravy tlačových podkladov. Vyjde pod mierne modifikovaným názvom Jazykovedný zápisník a zmení sa aj jeho grafická úprava – na obálke bude logo, ktoré výbor vybral z viacerých návrhov a schválil. Zápisník bude obsahovať opäť aktuálny zoznam členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti s aktualizovanými adresami (predovšetkým pracovnými, vzhľadom na to, že tie prešli v poslednom období výraznými zmenami), pričom počet kolegov, ktorí používajú elektronickú poštu, výrazne narástol, čo chce vo svojej ďalšej činnosti využívať aj SJS pri SAV (zatiaľ bolo využívanie e-mailu viac-menej sporadické a uplatňovalo sa predovšetkým pri komunikácii výboru spoločnosti, mohutnejšie vyžívanie elektronickej pošty, ktorá v niektorých prípadoch nahrádza úplne iné tradičné formy komunikácie, sa uskutočňuje už pravidelne pri organizovaní kolokvií mladých jazykovedcov). Každý člen spoločnosti v krátkom čase dostane publikáciu, ktorá vznikla pri príležitosti 40. výročia založenia Jazykovedného združenia, predchodcu Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, ktoré sme si pripomenuli minulý rok. Publikácia je práve v tlači. Tlačové podklady všetkých spomínaných tlačovín boli vyhotovené v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra.

V tomto funkčnom období – tak ako už aj v období minulom – si spoločnosť finančné hospodárenie a účtovníctvo spravovala sama, čo kládlo zvýšené nároky na prácu hospodárky.

Tak ako doteraz vždy, SJS pri SAV mala pomerne dobrú spoluprácu s vysokoškolskými lingvistickými pracoviskami a Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra, ktorý okrem iných foriem podpory umožňoval aj prípravu tlačových podkladov publikácií spoločnosti. Raz nám svoje priestory pohostinne poskytla Univerzitná knižnica v Bratislave. O spolupráci nemožno hovoriť iba v prípade novovzniknutých vysokoškolských lingvistických pracovísk, ktoré zatiaľ so spoločnosťou nenadviazali žiadny kontakt napriek tomu, že tamojší pracovníci sú členmi našej spoločnosti.

3. *Záver.* Osvedčené formy uplatňované v doterajšej činnosti SJS pri SAV výbor rozvíjal a plánoval rozvíjať aj ďalej. Z tohto funkčného obdobia do ďalšieho kontinuálne presahuje už pripravené VIII. kolokvium mladých jazykovedcov, viaceré z ideí predstretých na zasadnutiach odstupujúceho výboru spoločnosti bude už realizovať, resp. zvažovať nový výbor – ide o pokračovanie v projekte opakovaného celoplošného výskumu hovorenej podoby súčasnej slovenčiny v meste (ide o výskum realizovaný pred 30 rokmi pod vedením prof. Paulinyho) či o plánované stimulovanie edície biografických monografií slovenských jazykovedcov (na tento projekt sa nepodarilo získať sľúbené financie). V Bratislave aj pobočkách sa pripravujú ďalšie prednášky a diskusie o výsledkoch grantových úloh. Práca SJS pri SAV v ďalšom funkčnom období bude iste obohatená o nové projekty. Veríme, že isté podnety odznejú aj na pôde tohto valného zhromaždenia.

Správa z valného zhromaždenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV konaného 22. 9. 1998

Valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV sa konalo 22. 9. 1998 v priestoroch Zrkadlovej siene Primaciálneho paláca v Bratislave. Podujatie s cieľom zhodnotiť prácu spoločnosti v uplynulých dvoch rokoch, naznačiť smer jej fungovania v ďalšom období, priniesť nové podnety a zvoliť nový výbor spoločnosti otvoril predseda SJS pri SAV S. Ondrejovič. V krátkom úvodnom slove vyzval prítomných, aby si minútu ticha uctili pamiatku jazykovedcov, členov jazykovednej spoločnosti, ktorí nás v krátkom časovom úseku dvoch rokov navždy opustili – PhDr. Matilda Hayeková, CSc., prof. PhDr. Ján Matejčík, CSc., a doc. PhDr. Richard Schnek, CSc. Pred začatím časti valného zhromaždenia orientovanej na koncepčné otázky fungovania spoločnosti S. Ondrejovič otvoril tradičnú odbornú časť podujatia. S prednáškami vystúpili prom. fil. A. Ferenčíková, CSc., a prof. PhDr. J. Horecký, DrSc. V príspevku venovanom jubileu prof. Štolca sa A. Ferenčíková zamerala na význam, prínos, základné oporné body vedeckej práce významného slovenského lingvistu. J. Horecký svoj príspevok venovaný jubileu prof. Nováka koncipoval ako subjektívne spomienky najskôr kolegu a neskôr dlhoročného spolupracovníka tejto významnej postavy slovenskej lingvistiky a vedy vôbec.

V ďalšej časti valného zhromaždenia plénum zvolilo návrhovú komisiu v zložení M. Nábělková, E. Krošláková a T. Grigorjanová a volebnú komisiu v zložení I. Ripka, A. Oravcová a M. Koncová. A. Hribiková, vedecká tajomníčka spoločnosti, prečítala správu o činnosti v uplynulom období a S. Mislavičová, revízorka, predniesla správu revíznej komisie. V čase zratúvania hlasov z volieb nového výboru v pléne prebehla diskusia. Na spomienky J. Horeckého na prof. Nováka nadviazali svojimi osobnými spomienkami aj V. Blanár a Ľ. Ďurovič. Ľ. Ďurovič upozornil pri príležitosti 40. výročia založenia spoločnosti, ktoré si SJS pri SAV pripomenula v roku 1997 v súvislosti so založením Slovenského jazykovedného združenia, svojho predchodcu, na význam Bratislavského lingvistického krúžku, na ktorý sa často a neprávom zabúda. S. Ondrejovič sa vrátil k plánovanému projektu výskumu živej podoby súčasnej slovenčiny a plénum detailnejšie oboznámil s aktivitami spoločnosti, ktoré výbor v uplynulom období podnikol, zatiaľ však márne. M. Nábělková oslovila plénum v súvislosti s využívaním elektronickej komunikácie pri činnosti SJS pri SAV, vyzdvihla jej pozitíva a vyzvala ostatných členov, aby sa v čo najväčšom počte zapojili do práce s e-mailom a internetom s perspektívou využiť tieto cesty aj na propagáciu a prezentáciu činnosti spoločnosti. J. Benkovičová, tlmočiac zhodné názory viacerých prítomných členov spoločnosti, predniesla pripomienky k predstavenému logu SJS pri SAV:

rozlíšiť viac písmo použité v skratke, aby sa predišlo prípadnej zámene s inou skratkou, a upraviť názov tak, aby sa dal čítať – v súlade s tradíciou – čítať zľava doprava, začínajúc naspodu loga.

Po diskusii I. Ripka oznámil výsledky volieb nového výboru zvoleného podľa platných stanov spoločnosti na dvojročné funkčné obdobie. Výbor bol zvolený v zložení: *S. Ondrejovič*, predseda, *I. Ripka*, *V. Krupa*, *V. Patráš*, podpredsedovia, *J. Wachtarczyková*, vedecká tajomníčka, *L. Balážová*, hospodárka, *J. Sabol*, predseda pobočky v Prešove, *J. Klincková*, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, *E. Krošláková*, predsedníčka pobočky v Nitre, *K. Buzássyová*, *A. Jarošová*, *M. Nábělková*, *D. Slančová*, členky. Revízorkami spoločnosti sa stali *S. Mislovičová* a *M. Sitárová*. *S. Ondrejovič* poďakoval členom odstupujúceho výboru, ktorého bol v uplynulom období predsedom, za prácu. V krátkosti vyjadril snahu pokračovať v ďalšom funkčnom období SJS pri SAV v rokoch 1998 – 2000 v činnosti začatej v období práve ukončenom a zrealizovať tak nielen výskum živej podoby jazyka súčasnej spoločnosti, ale i opätovne hľadať cesty na zamýšľané, no nezrealizované vydávanie bulletinov venovaných nestorom slovenskej jazykovedy. Rovnako bude spoločnosť pokračovať vo svojej pravidelnej prednáškovej činnosti v Bratislave i vo všetkých pobočkách SJS pri SAV, ako aj v organizovaní dnes už tradičných kolokvií mladých jazykovedcov.

Zoznam prednášok v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v rokoch 1998 – 1999

Bratislava

- 13. 1. 1998 – Ján Horecký: Z dejín slovenskej jazykovedy
- 20. 1. 1998 – Dezider Kollár: Propriety proprií. Poznámky na margo otázky: Čo s vlastnými menami pri preklade?
- 27. 1. 1998 – František Miko: Slovenčina – ambiciózny jazyk
- 3. 2. 1998 – Juraj Furdík: Náčrt vývinu slovtvorby za posledných 50 rokov
- 10. 2. 1998 – Daniela Slančová: Pragmatické aspekty RUD (reči učiteľky materskej školy orientovanej na dieťa)
- 14. 4. 1998 – Ján Sabol: Kvantitatívny morfonologický džin slovenčiny (morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine)
- 30. 4. 1998 – Milan Jelínek: Proč ztroskotal český jazykový purismus?
- 12. 5. 1998 – Pavol Žigo: Diachronicko-synchronická charakteristika slovenskej lexiky

- 19. 5. 1998 – Maryla Papierz: Niektóre funkcje zaimków w polszczyźnie i słowacku
- 22. 9. 1998 – Adriana Ferenčíková: Spomienka na profesora Jozefa Štolca
- 22. 9. 1998 – Ján Horecký: Prínos Ľudovíta Nováka do slovenskej jazykovedy
- 1. 12. 1998 – Vincent Blanár, Ján Bosák, Ján Doruľa, Pavol Žigo: O čom bol XII. kongres slavistov v Krakove?
- 30. 3. 1999 – Ján Horecký: Jazyková komunikácia v miešaných etnických spoločnostiach
- 20. 4. 1999 – Jozef Mistrík: Genéza slovenskej jazykovednej štylistiky
- 21. 4. 1999 – Alexander Duličenko: Literaturnyje mikrojazyki sovremennoj Slavii: Nekotoryje novyje aspekty izučeniija
- 25. 5. 1999 – Ľubomír Ďurovič: Morfematické šviki v slovenčine
- 5. 10. 1999 – Aleš Brandner: Bieloruština – História a perspektívy
- 24. 11. 1999 – Juraj Furdík: K slovotvornému vývoju slovenčiny v rokoch 1780 – 1918
- 30. 12. 1999 – Zofia Rudnik-Korwat: Nowe tendencje w słowotwórstwie słowiańskim (na przykładzie z języka polskiego i rosyjskiego)
- 14. 12. 1999 – Ladislav Kvasz: Vývinové procesy v jazyku exaktných vied

Nitra

- 19. 3. 1998 – Ema Krošláková: Z problematiky príbuzenských názvov v slovenčine
- 26. 3. 1998 – Ján Horecký: Typ vedeckého diskurzu
- 7. 5. 1998 – Mira Nábělková: Okolo adjektívnej metafory
- 17. 12. 1998 – Juraj Vaňko: Teórie jazykových funkcií
- 17. 12. 1998 – Ábel Král: Jazyková kultúra

Banská Bystrica

- 11. 11. 1998 – Ján Sabol: Fonetický, fonologický a morfonologický štatút zvukových javov v slovenčine a češtine
- 3. 12. 1998 – Juraj Furdík: Typy lexikálnej motivácie
- 9. 12. 1998 – Vladimír Patráš: Marketingový pôdorys jazykovej komunikácie v predvolebnom období (Markíza – SITO)
- 30. 11. 1999 – Ján Sabol: Semióza – znak – metafora

Prešov

- 6. 3. 1998 – Ján Sabol: Semiotický štatút biblického textu
- 27. 3. 1998 – Mira Nábělková: Prídavné mená od osobných vlastných mien

- 27. 3. 1998 – Aleš Svoboda: Jan Firbas a brněnská škola funkční větné perspektivy
- 10. 12. 1998 – Ivor Ripka: Dialektológia a sociolingvistika alebo Hľadanie paradigmatického echa svetovej lingvistiky
- 21. 12. 1998 – Juraj Furdík: Typy lexikálnej motivácie

VIII. a IX. kolokvium mladých jazykovedcov

V rokoch 1998 a 1999 pokračovala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v spolupráci s Jazykovedným ústavom E. Štúra v organizovaní kolokvií mladých jazykovedcov, pričom aj tieto ročníky svojím priebehom a narastajúcim počtom účastníkov potvrdzovali atraktivnosť a potrebnosť už tradičného špecifického podujatia.

VIII. kolokvium sa konalo v dňoch 25. – 27. novembra 1998 v chate Univerzity Komenského v Modre-Piesku. Na konferencii bolo prezentovaných 59 príspevkov predstavujúcich popri lingvistickej problematike aj témy z príbuzných disciplín (literárna veda, umelá inteligencia s orientáciou na počítačové spracovanie jazyka). V medzinárodnom zložení účastníkov sa ukázala istá slovensko-česko-poľská kryštalizácia podujatia (odznelo 30 príspevkov zo slovenských, 20 z českých, 7 z poľských pracovísk, po jednom príspevku zo Švajčiarska a z Ukrajiny).

IX. kolokvium sa konalo 1. – 3. 12. 1999 v chate Meopty v Modre-Piesku. Na tomto ročníku odznelo 68 príspevkov – 33 zo SR, 27 z ČR, 4 z Poľska a po jednom z Bulharska, Chorvátska, Slovinska, Švajčiarska (pravda, krajina pôvodu sa nie vždy kryje s aktuálnym pracoviskom prednášajúcich – niektorí z nich v danom čase pôsobili ako lektori na slovenských univerzitách). Multidisciplinaritu podujatia okrem každoročne prítomných literárnovedných tém tentoraz posilnili práce mladých kolegov z Katedry logopédie PdF UK v Bratislave a niekoľko príspevkov z Katedry umelej inteligencie a kybernetiky FEI TU v Košiciach a z EÚ SAV v Bratislave.

Netematizovanosť ako organizačný princíp podujatia dávala aj v týchto ročníkoch kolokviu charakter prehliadky širokého spektra lingvistických tém, na ktorých aktuálne pracujú mladí výskumníci rozličných pracovísk – v rokovacom programe v piatich pracovných poldňoch tvorili náplň viac či menej homogénnych tematických blokov. V niektorých prípadoch predstavovali príspevky viacerých autorov z jedného pracovného kolektívu výstupy jednej spoločnej úlohy (napr. výskumný projekt zameraný na sociolingvistické aspekty výkladového slovníka, ÚJČ AV ČR; projekt počítačového spracovania Staročeského slovníka, ÚJČ AV ČR; autorský slovník J. Seiferta, PdF UK, Praha), v iných prinášali čiastkové výsledky pripravovaných individuálnych

dizertačných prác, predstavenie záverov diplomových prác či jednoducho témy, na ktoré sa mladí lingvisti sústreďujú v rámci výskumných programov na svojich pracoviskách. Kolokvium tak opäť prinieslo možnosť predstaviť a ponúknuť konfrontácii aj diskusii výskumné problémy, pracovné postupy a výsledky vznikajúcich prác – zaujímavých diskusií sa ako obyčajne zúčastnili nielen mladí kolokvialisti, ale aj hostia podujatia, viacerí lingvisti z JÚLŠ SAV a členovia výboru SJS pri SAV, ktorých aktívna účasť v diskusií po jednotlivých prednáškových blokoch, ale aj v neformálnych rozhovoroch vo voľných chvíľach už tradične dodáva kolokviu ďalší rozmer.

Aj tieto ročníky kolokvia ukázali, že v zhode s východiskovou koncepciou naďalej predstavuje dôležitý priestor na prezentáciu, podporuje odborný rast, umožňuje nadväzovanie a udržiavanie pracovných aj priateľských vzťahov mladých pracovníkov rozličných pracovísk, a to nielen v rámci Slovenska, ale aj s blízkym či vzdialenejším zahraničím. Z pôvodnej koncepcie kolokvia, ktorú sa do istej miery darilo naplňovať v jeho predchádzajúcich ročníkoch, žiaľ, v týchto rokoch chýbala zložka týkajúca sa kontaktov s predstaviteľmi mladej lingvistiky (a príbuzných disciplín) z oblastí slovenskej menšiny v zahraničí (na predchádzajúcich ročníkoch bývali aj účastníci z Maďarska a z Vojvodiny), no možno veriť, že v budúcich rokoch sa aj tieto kontakty podarí obnoviť.

Príspevky z VIII. kolokvia vyšli v zborníku VARIA VIII (Bratislava, 1999), zborník VARIA IX je v tlači.

Mira Nábělková

Tézy prednášok

Ján Bosák

O ČOM BOL XII. MEDZINÁRODNÝ ZJAZD SLAVISTOV

XII. medzinárodný zjazd slavistov sa konal 27. 8. – 2. 9. 1998 v Krakove, prihlásilo sa naň do 1000 účastníkov a ako sa to tradične opakuje – neprišla z nich celá pätina (podrobnejšiu správu o zjazde prináša Slavica Slovaca, 1998, 33, č. 2, s. 178 – 186). Referáty slovenských účastníkov zjazdu vyšli jednak knižne (*XII. medzinárodný zjazd slavistov. Príspevky slovenských slavistov*. Red. J. Doruľa. Bratislava 1998), no časť z nich aj v samostatnom čísle časopisu Slovenská reč (1998, 63, č. 3). Prehľad o prihlásených referátoch možno ako zvyčajne získať z dvoch zväzkov publikovaných resumé (*Strzeszczenia referatów i komunikatów. I. Językoznawstwo. – II. Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Nauka o kulturze*. Warszawa 1998); plné znenie prednášok pripravené jednotlivými národnými komitétmi slavistov by malo byť prístupné v knižnici Slavistického kabinetu SAV.

Na rozdiel od bratislavského zjazdu r. 1993, na ktorom sa jeho organizátori pokúsili o isté interdisciplinárne naplnenie programu i ďalšieho zacielenia slavistických výskumov, krakovský zjazd sa vrátil k filologickej orientácii. Odrazilo sa to aj na počte vystúpení – v samej jazykovednej sekcii ich bolo viac ako v sekcii folkloristickej, literárnovednej a kulturologickej spolu. Tematické okruhy boli v podstate tradičné: 1. Etnogenéza Slovanov. Paleoslavistika. 2. Jazykové kontakty. 3. Konfrontačné výskumy a typológia jazykov. 4. Areálové výskumy slovanských jazykov. Súčasný stav slovanských národov. Onomastika. 5. Jazykové zmeny (kontrolovaný a nekontrolovaný vývin). 6. Význam slovanského jazykového materiálu pre teóriu jazyka; novými boli len prakticky posledné dva okruhy.

Zdalo sa, že v porovnaní s bratislavským zjazdom menej rezonoval ústredný problém etnogenézy Slovanov – otázka ich pravlasti. Jeden z najvýznamnejších odborníkov v tejto oblasti, ruský slavista O. N. Trubačov, poukázal na to, že v poslednom čase začína prevládať orientácia na (porovnávaciu) prajazykovú lexikografiu. Aj o problematike územia a hraníc Veľkej Moravy sa diskutovalo menej a nie tak „ohnivo“ ako v Bratislave, kde bol vtedy prítomný autor „protiveľkomoravskej“ hypotézy I. Boba (už nebohý). Praslovanský jazyk, porovnávacια gramatika slovanských jazykov, etymologická analýza rôznych lexikálnych skupín, areálová lingvistika, onomastika a ďalšie okruhy – to všetko môže byť ešte veľa rokov predmetom detailných analýz, vždy bude čo nachádzať. Otázne je, či je to tá najideálnejšia trajektória.

V protiklade k týmto tematickým okruhom problematika výskumu súčasných slovanských jazykov bola „rozptýlená“ do okruhov: 1. 2. Jazykové kontakty. 1. 3. Konfrontačný výskum a typológia jazykov. 1. 5. Jazykové zmeny (kontrolovaný a nekontrolovaný vývin). 1. 6. Význam slovanského jazykového materiálu pre teóriu jazyka. Málokto by dnes, najmä pri riešení základných problémov, žiadal striktné oddeľovanie diachronickej a synchronnej lingvistiky (obidva prístupy majú svoje vzájomné prienikové polia), ale čisto z hľadiska krížiacich sa záujmov by bolo bývalo oveľa praktickejšie delimitovať ich napríklad v rámci podsekcii.

Takisto z praktických príčin – možnosť zúčastniť sa diskusie alebo si aspoň vypočúť najuznávanejších slavistov – mohlo sa pri zostavovaní programu prihliadať aj na to, aby sa do jedného programového okruhu podľa možnosti dostali referáty z tej istej výskumnej oblasti. Napríklad osobitné zasadanie sa mohlo venovať tvoreniu slov (teoreticko-metodologický referát aj nám dobre známej lingvistky E. S. Kubriakovovej o nových prístupoch v skúmaní deriváčnych systémov v slovanských jazykoch zapadol medzi užšie orientovanými gramatickými referátmi), štylistike (S. Gajda z Uniwersytetu Opolského vydal od bratislavského zjazdu viac ako desať zväzkov medzinárodných štylistických zborníkov a na programe zjazdu sa to neodrazilo). Aj slovanská sociolingvistika bola roztratená po sekciách, nehovoriac už o aktuálnej problematike vzťahu hovoreného (ústneho) a písaného jazyka a pod., čo bolo „hitom“ na kyjevskom zjazde r. 1983.

Po prvý raz sa na krakovskom zjazde zaviedli do programu tzv. tematické bloky (spolu ich bolo 21 a predstavovali 25 % z celkového počtu zjazdových referátov). Výhodou tematických blokov bolo, že sa ich vybraní účastníci (maximálne piati a z rozličných krajín) koncentrovali na jednu tému, no z rozličných aspektov. V tematickom bloku *Zmeny v súčasných slovanských jazykoch (1945 – 1995)*, zorganizovanom J. Bosákom, vystúpili S. Gajda (Opole), K. Gutschmidt (Dražďany), J. Kořenský (Praha), Ada Vidovič-Muha (Lubl'ana) a M. Radovanović (Nový Sad); referáty boli uverejnené v zjazdovom dvojčíse Jazykovedného časopisu (49, 1998). Na rozdiel od tradičných konfrontačných či štruktúrno-typologických prístupov sa v tomto projekte veľa priestoru venuje opisu jazykových situácií v jednotlivých slovanských krajinách, jazykovej politike, pre niektorých „novému“, ale čoraz potrebnejšiemu jazykovému plánovaniu aj v slovanských jazykoch, stratifikácii a diferenciácii národných jazykov, medzijazykovým kontaktom, ako aj inováciám v čiastkových podsystemoch za pol storočia. Je tu zreteľná orientácia na skúmanie jazyka v komunikácii, skúmanie komunikačných procesov v širokých sociálnych a psychologických kontextoch.

Rozšírenie tematických blokov by mohlo byť jedným zo spôsobov, ako zefektívniť vedecký program veľkých zjazdov a vyhnúť sa referátom, ktoré síce majú v názve porovnanie, ale venujú sa takým špecifickým problé-

mom, o ktoré nemá záujem viac než zopár špecialistov a patria skôr na sympóziu ako na zjazd. V budúcnosti sa sotva vystačí len s tradičnou konfrontáciou na úrovni jazykových prostriedkov, ale bude treba identifikovať, skúmať a prognózovať prejavy najrozmanitejších tendencií uplatňujúcich sa prakticky v každom slovanskom jazyku. Napríklad: ako sa reagovalo a reaguje na internacionalizáciu domáceho jazyka, ako sa prehlbujúca sociálna diferenciacia spoločnosti odráža v stratifikácii národných jazykov a aké to má dôsledky pre kodifikačnú a regulačnú činnosť v oblasti jazykovej praxe, ako sa jazykový systém vyrovnáva „s destabilizačnými“ vplyvmi hovorených (ústnych) komunikátov, do akej miery sa toleruje variantnosť jazykových prostriedkov a pod. Slavistika je nielen minulosť a „materiálové porovnávanie“ (ako sa to zafixovalo aj na Slovensku), ale aj najprítomnejšia súčasnosť a najbližšia i vzdialenejšia budúcnosť.

Aleš Brandner

BĚLORUŠTINA – HISTORIE A PERSPEKTIVY

Současná spisovná běloruština se řadí k nejmladším slovanským jazykům: její nynější podoba se utvářela v meziválečném období. V dějinách běloruského jazyka lze vydělit dvě období: staré a nové. O staré běloruštině se hovoří v souvislosti s obdobím vzniku běloruské národnosti (t. j. od 14. stol.). Termín „nová běloruština“ se užívá pro období utváření a rozvoje běloruského národa (t. j. od počátku 19. stol.). Dobu od počátku 19. stol. až do konce I. světové války lze považovat za předhistorický předstupeň současného spisovného jazyka. V 19. stol. nebyla běloruština uznávána jako samostatný, konstituovaný jazyk, nýbrž byla považována za dialekt ruštiny. V dalším vývoji jazyka můžeme vydělit pět období:

1/ 90. léta 19. století do r. 1929 (v případě sovětského Běloruska) a do r. 1939 (pokud jde o západní Bělorusko, které bylo součástí Polska), německá okupace (1941 – 1944) a emigrace po r. 1945,

2/ období rusifikace v sovětském Bělorusku (1930 – 1941) a ve spojeném Bělorusku (1945 – 1953),

3/ období umírněné rusifikace (1954 – 1985),

4/ opětná běloruská orientace (1986 – 1995),

5/ zavedení ruštiny jako druhého státního jazyka (od r. 1985).

ЛИТЕРАТУРНЫЕ *МИКРОЯЗЫКИ* СОВРЕМЕННОЙ СЛАВИИ: НЕКОТОРЫЕ НОВЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ

В современном славянском мире существует более десятка литературных языков, культивируемых среди малых островных этнических групп (югославо-русинский, градищанско-хорватский, молизско-славянский, банатско-болгарский, резьянский), а также на периферии крупных этносов (кайкавский и чакавский, прекмурско-словенский, кашубский, западнополесский и некот. др.). Примечательной особенностью последнего времени является то, что список литературных микроязыков (или проектов по их созданию) остается открытым. Так, около десяти лет назад в Белоруссии возникло движение за западнополесский литературный язык, и почти в то же самое время стали развиваться процессы в Литве еще двух литературно-языковых экспериментов – вичского (на польской основе) и гал(ь)шанского (на белорусской основе). Наиболее бурно протекают процессы, связанные с феноменом *lingua ruthenica*, выступающего в различных вариантах в Украинском Закарпатье и Восточной Словакии (карпаторусинский), в Польше (лемковский, лемковско-русинский) и Венгрии (русинский). При этом русинские варианты либо уже имеют кодификации, либо находятся на пути к таковой. Однако социолингвистический статус официально признан пока за карпаторусинским Словакии (югославо-русинский таковой имеет давно). В последнее десятилетие переживает новый виток своего возрождения также кашубский, для которого кодификация была предложена еще в 40-е гг. XIX. в. (Ф. Цейнова); однако кодификации, отражающей нынешнее состояние говоров, здесь пока нет – и это несмотря на то, что кашубщина постепенно завоевывает все новые сферы своего применения (церковь, перевод Библии, школа, радио и ТВ). Новейшие процессы в Микрославии позволяют проводить типологические исследования становления и развития графики и орфографии, объективных тенденций и субъективных решений при нормализации грамматики и словаря; в неменьшей мере это важно также для выявления путей функционального движения литературных микроязыков.

SPOMIENKA NA PROFESORA JOZEFA ŠTOLCA

24. marca 1998 uplynulo 90 rokov od narodenia univ. prof. PhDr. Jozefa Štolca, DrSc., príslušníka prvej generácie slovenských profesionálnych jazykovedcov. S jeho dielom, ako aj s vedeckým odkazom akademika Ľudovíta Nováka sa širšia kultúrna verejnosť mohla zoznámiť na výstave *Viri docti Slovaciae*, ktorú v apríli v spolupráci so Slovenskou akadémiou vied usporiadala Univerzitná knižnica. Výročné zhromaždenie našej spoločnosti, ktorej bol J. Štolc tri funkčné obdobia podpredsedom, je vhodnou príležitosťou, aby sme si aj my uctili jeho pamiatku.

Tento rodák z podtatranskej obce Hranovnica po maturite na gymnáziu v Spišskej Novej Vsi od r. 1928 študoval na FF UK odbor slovenský jazyk – nemecký jazyk. R. 1932 si vedomosti z nemčiny rozšíril štúdiom na Viedenskej univerzite. Po učiteľskom pôsobení v Spišskej Novej Vsi a v Liptovskom Mikuláši prešiel r. 1939 na reálne gymnázium v Bratislave a zároveň sa stal lektorom slovenského jazyka na FF UK. V prvej polovici štyridsiatych rokov bol organizačným pracovníkom v ústrednej školskej a osvetovej správe, od r. 1946 pôsobil v SAVU ako vedecký pracovník, v r. 1948 – 49 bol riaditeľom Jazykovedného ústavu SAVU, potom prednostom vedeckých ústavov a vedúcim kancelárie prezídia SAVU. Ako obeť politických čistiek musel r. 1951 odísť nielen z akadémie, ale aj z FF UK, kde od r. 1948 ako súkromný docent prednášal dialektológiu, historickú a súčasnú gramatiku. Krátko bol robotníkom na pile, potom redaktorom vydavateľstva Slovenský spisovateľ a Slovenského pedagogického nakladateľstva. R. 1953 sa vrátil na post vedeckého pracovníka do Ústavu slovenského jazyka SAV, onedlho však prešiel na Fakultu spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej, kde pôsobil ako profesor slovenskej historickej gramatiky a dialektológie do r. 1959, keď – opäť z politických dôvodov – musel zo školských služieb odísť. Vtedy ho prijali medzi seba dialektológovia z pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV v Brne. Od r. 1964 až do odchodu na dôchodok v r. 1976 bol vedúcim vedeckým pracovníkom dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV. Zo života odišiel 15. 7. 1981.

Do slovenskej lingvistickej spisby vstúpil J. Štolc r. 1934 kritickým referátom *Niekoľko poznámok k práci Zdzislava Stiebera „Ze studjów nad gwarami slowackiego południowego Spisza“* (zborník Bratislava). Jeho poslednou brázdou na tomto poli je presne o šesťdesiat rokov neskôr už posmrtno uverejnená kniha *Slovenská dialektológia*, syntetizujúca poznatky o všetkých slovenských nárečiach. Medzi týmito medzníkmi sú dve stovky bibliografických jednotiek. Jozef Štolc napriek svojej neľahkej životnej ceste zanechal po

sebe košaté dielo. V úvode zborníka Jazykovedných štúdií (Vyd. SAV 1969), ktoré mu pri šesťdesiatinách venovali priatelia a žiaci, ho Jozef Ružička charakterizoval ako popredného slovenského jazykovedca, dialektológa a organizátora nárečového výskumu, neúnavného pracovníka na poli slovenského jazyka a jeho kultúry, úspešného učiteľa, ktorý vedel podchytiť záujem mládeže o vedeckú prácu. Do bádateľskej práce sa J. Štolc zapojil už ako vysokoškolač. V seminári prof. F. Wollmana sa zameril na zbieranie ľudovej slovesnosti na Spiši, od r. 1932 na podnet prof. V. Vážneho začal zbierať údaje o spišských nárečiach. Výsledky svojho viacročného výskumu spracoval v niekoľkých štúdiách a v doktorskej dizertácii. Zámer pripraviť o spišských nárečiach aj krajoú monografiu sa mu uskutočniť nepodarilo.

Od konca 40. rokov venoval J. Štolc svoje sily príprave *Atlasu slovenského jazyka*. V Jazykovednom ústave SAVU viedol širokú zberateľskú akciu na základe *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí*, ktorý zostavil spolu s prof. E. Paulinym (1947) a podľa ktorého sa za pomoci osobitne vyškolených poslucháčov slovakistiky získali údaje o zvukovej a morfolologickej stavbe nárečia takmer 2500 slovenských obcí. Tento rozsiahly a pre poznanie vývinu slovenského jazyka nenahraditeľný materiál bol východiskovou bázou prvých zväzkov Atlasu. J. Štolc bol autorom jeho koncepcie a vedúcim autorského kolektívu prvého zväzku, druhý zväzok autorsky pripravil sám. Pri Atlase sa tvorivé schopnosti J. Štolca vystupňovali a iba jeho vytrvalému úsiliu možno ďakovať, že slovenská jazykoveda bola obohatená o ďalšie mohutné dielo základného významu, ktoré bolo vysoko ocenené aj v širších slovanských reláciách.

V r. 1946 – 47 bol J. Štolc odborným členom predsedníctva komisie. Svoje pracovné pobyty v Maďarsku a v Juhoslávii využil aj ako jazykovedec. V rozsiahlej monografii *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949) nám zanechal nesmierne cenný dokument o situácii slovenského etnika v širokom páse obcí pozdĺž maďarsko-slovenskej hranice. Zvukovú a gramatickú stavbu slovenských nárečí v Juhoslávii predstavil v knihe *Reč Slovákov v Juhoslávii* (1968). Prínos týchto monografií výstižne zhodnotil J. Ružička: „Zainterosovaním na výskume slovenských nárečí mimo súvislého jazykového územia a ich spracovaním osvedčil J. Štolc nevšedné zberateľské schopnosti a teoretickú i metodologickú pripravenosť usporiadať roztrúsený materiál v syntetickom monografickom podaní, v ktorom výrazne vyniká charakter nárečí, ich genéza, rozvoj a zaradenosť do našej národnej jazykovej celosti.“ Pri práci nad týmito problémami sa J. Štolc zaoberal otázkami medzinárečovej a medzijazykovej interferencie, otázkami vzťahu medzi jazykom a jeho nositeľom ako uskutočňovateľom vývinovej dynamiky v jazykovej stavbe. Mnohé poznatky, ku ktorým pri výskume slovenských nárečí dospel, sú závažné aj z medziodborového hľadiska.

V rade štúdií sa Jozef Štolc vyjadril k teoretickým a metodologickým problémom, venoval pozornosť vzťahu slovenčiny k iným slovanským jazy-

kom (*Slovenské prázdné tvary 3. os. jest(o), jesú vo svetle medzislovanských jazykových stykov; Vyjadrovanie posesívneho vzťahu v slovenčine a jeho slovanská súvislosť* a i.), jazykovým rozborom levočských prisažných formúl zo 16. – 19. stor. a Spišského listu z r. 1782 obohatil historickú jazykovedu, štúdiami *O pôvode názvu rieky Chornad – Hornad* a *Názvy rastliny Ribes grossularia v slovenských nárečiach* prispel do etymologického výskumu slovenčiny.

Štolc sa sústavne vyjadroval k vzťahu spisovného jazyka a nárečí. Štúdium nárečí pokladal za nevyhnutné východisko skúmania vnútorných dejín slovenského jazyka.

Osobitne ho treba spomenúť ako spoluautora normatívnej *Slovenskej gramatiky* (1953, 5. vyd. 1968) a stredoškolských i vysokoškolských učebníc.

O rast našej lingvistiky sa pričínal aj ako predseda Slovenskej dialektologickej komisie, podpredseda Združenia slovenských jazykovedcov a Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, člen redakčnej rady viacerých odborných periodík, člen komisie pre obhajoby kandidátskych aj doktorských dizertácií či školiteľ aspirantov.

Lingvista J. Štolc prežil naozaj užitočný život. V jeho diele bude slovenská jazykoveda dlho nachádzať veľa tvorivých podnetov.

Juraj Furdík

K SLOVOTVORNÉMU VÝVINU SLOVENČINY V ROKOCH 1780 – 1918

Približne pred tridsiatimi rokmi v niekoľkých štúdiách (Furdík, 1968, 1969, 1971, 1973) a v monografii *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (1971) sme nadhodili a sondážne skúmali azda čiastkový, ale rozhodne nie zanedbateľný problém: **ako, z čoho a podľa čoho za približne 150 rokov existencie kodifikovaného jazykového útvaru slovenského etnika v habsburskej monarchii fungovali prostriedky, postupy a útvary slovotvorného systému pri rozvíjaní, dopĺňaní a obohacovaní jeho slovnej zásoby.** Sondážny charakter týchto výskumov spočíval v tom, že základné vývinové tendencie sa demonštrovali na pohyboch v jedinej onomaziologickej kategórii (ďalej OK) – v transpozíickej OK spredmetnenia deja (v štúdiách z r. 1968 a 1969, ako aj v citovanej monografii), resp. na názoroch na slovotvorbu u niektorých popredných kodifikátorov spisovnej slovenčiny (u M. Hattalu v štúdiu z r. 1971, u S. Cambla a jednotlivých jeho súčasníkov v štúdiu z r. 1973). Nadväzovali

sme pritom na viaceré práce najmä J. Horeckého, V. Blanára, E. Jónu a K. Habovštiakovej, ktorí sa rozličnými aspektmi tejto problematiky už skôr zaoberali. Významné životné jubileá týchto čelných predstaviteľov slovenskej jazykovedy v rokoch 1999 a 2000 poskytujú vhodnú príležitosť vrátiť sa k nej a predstaviť ju z trochu obmeneného hľadiska. Pokúšame sa hodnotiť slovo-tvorný vývoj slovenčiny cez prizmu známej triády E. Coseria **systém – norma – úzus** (Coseriu, 1975). Pravda, rozsah prednášky umožňuje podať náčrt tohto vývoja iba v hrubých črtách. Výsledky uvažovania o tomto probléme možno v krátkosti sformulovať takto:

1. Bernolákovské obdobie. Anton Bernolák chápal svoje dielo *Etymologia vocum slavicarum* (1791) výslovne ako kodifikačnú príručku („...ut...illis, qui inopia vocum in hac lingua laborant, vel easdem alias ab aliis rite derivare ignorant, consulam“ – op. cit., s. 3). Pokúsil sa opísať *normu*, hoci staval iba na predpokladoch o *systéme* a iba sčasti mohol vychádzať z ustáleného *úzu*. Úzus sa takto rozvíjal do značnej miery nezávisle od pokusu o kodifikáciu slovo-tvornej normy. Formoval sa v mnohých textoch zamerania ľudovývychovného (J. Fándly), náboženského (napr. kázne A. Rudnaya) i umeleckého (najmä poézia J. Hollého). Kým v prvých dvoch okruhoch autori textov viac reprodukovali už existujúce deriváty a kompozitá, ako produkovali nové, Hollý, vedomý si osobitosti básnického jazyka, zaujímal aktívny postoj k tvoreniu nových slov; intenzívne využíval produktívne slovo-tvorné typy celého súboru onomaziologických kategórií, ale viaceré jeho lexikálne idiolektizmy tvoril aj v súlade s dobovou obľubou kalkov a kompozít (*wel'osláwní, sedmorsložení* a i.). Zhrnuté: v bernolákovskom období úzus sčasti korešpondoval so systémom, nevychádzal však z kodifikovanej normy, ale vyvíjal sa nezávisle na nej.

2. Štúrovské obdobie. Ľudovít Štúr v *Nauke reči slovenskej* (1846) venoval tvoreniu slov rozsiahlu stať *O tvorení slov* (op. cit., s. 20 – 99). S jeho dobrou teoretickou prípravou však nekorešpondoval neujasnený praktický opis: namiesto slovo-tvorných prípon podal len abecedný zoznam možných zakončení slovenských slov. Nemal teda adekvátnu predstavu o *systéme*, takže ani on nemohol kodifikovať *normu*; *úzus* sa teda aj v tomto období vyvíjal živelné. Autori textov sa v tomto období pokúšali saturovať potrebu nových pomenovaní ich tvorením podľa slovo-tvorných typov, ktoré sami pociťovali ako produktívne; prejavovalo sa to značnou prevahou jedného dominantného slovo-tvorného typu na úkor iných typov v každej relevantnej OK. Na druhej strane v poézii a esejistike autorov-mesianistov (M. M. Hodža, ale najmä S. B. Hroboň) a v pokusoch o tvorbu odborných termínov (M. Godra) sa utvorilo množstvo pomenovaní, v ktorých sa ani intuitívne pociťovaná norma nezachovávala. Systém teda naďalej zostával nepoznaný, spontánne predpokladaná norma sa zachovávala iba sčasti, úzus bol neregulovaný a rozkolísaný.

3. Matičné obdobie. Rozhodujúci kodifikátor tohto obdobia Martin Hattala sa slovtvorbou zaoberal iba okrajovo, aj to nie v *Mluvnici jazyka slovenského* (1864), ale už skôr v *Srovnávací mluvnici jazyka českého a slovenského* (1857). Hoci v jeho diele možno nájsť prvky adekvátneho výkladu slovtvorných vzťahov, historická orientácia mu bránila v opise slovtvorného systému, a teda aj v kodifikácii normy. Autori ďalších gramatík (J. Viktorin, F. Mráz) boli v tejto problematike bezradní. Úzus sa teda naďalej vyvíjal spontánne. Na rozdiel od štúrovského obdobia sa pri tvorbe nových pomenovaní aktivizovali takmer všetky slovtvorné typy v jednotlivých OK; tým vznikali rozsiahle rady slovtvorných i lexikálnych synonym na pomenovanie jedného denotátu (*dojič – dojec – dojelník – dojár – dojčiar, poznamenanie – poznámka – poznam – poznačka – náznačina – zamietka* a i.). Formálna štruktúra takto tvorených lexém zväčša zodpovedala systémovým charakteristikám príslušných slovtvorných typov, časť z nich však bola funkčne nadbytočná, preto sa v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny neudržala. Bola to teda etapa prvých teoretických poznatkov o slovtvornom systéme, poznanie normy však chýbalo, takže v úze prevládalo živelné tvorenie pomenovaní.

4. Martinské obdobie. Zhoršené spoločensko-politické podmienky používania spisovnej slovenčiny mali paradoxne priaznivý vplyv na ustálenie spisovnej normy v zúženom priestore komunikačných sfér. Platilo to aj pre slovtvorbu. Kodifikátor Samo Cambel i „strážca“ spisovnej normy Jozef Škultéty vedome pribrzdili nadmernú slovtvornú aktivitu, príznačnú pre predchádzajúce matičné obdobie. V Camblovej *Rukováti spisovnej reči slovenskej* (1902) sa po prvý raz v slovenskej jazykovede (asi pod vplyvom štúdia u F. Miklosicha) objavila kapitola *Z náuky o tvorení kmeňov*. V nej, ale aj v článkoch a diskusiách v *Slovenských pohľadoch* sa formulovalo viacero dôležitých poznatkov o slovtvorbe. Možno to pokladať za priblíženie sa k poznaniu slovtvorného systému. V administratívnej terminológii sa síce vyskytlo niekoľko nesytmových pokusov o kalkovanie maďarských termínov (*javodržanie, nestačiteľnosť, lacnítba, knížitel*), takéto neologizmy sa však v slovnej zásobe neudržali. Programový príklon nositeľov spisovného jazyka k ľudovej reči (išlo najmä o popredných tvorcov literatúry obdobia realizmu; pravda, osobitné miesto tu zaujíma poézia P. O. Hviezdoslava vrátane jeho slovtvorných aktivít) sa odzrkadlil vo využívaní derivátov zo slovtvorných typov frekventovaných v nárečiach. To prispievalo ku kryštalizácii dominantných slovtvorných typov a k ustáľovaniu slovtvornej normy. Možno teda povedať, že zo všetkých skúmaných vývinových etáp práve v tomto období sa vo vzájomnom vzťahu systému, normy a úzu vytvoril relatívne najväčší súlad.

Ak by sme teda chceli schematicky znázorniť formovanie tohto vzťahu, dalo by sa to urobiť takto:

Obdobie	P o z n a n i e		Charakter úzu
	systému	normy	
berňolákovské	–	–	S
štúrovské	–	–(+)	S
matičné	–(+)	–	S/R
martinské	–/+	–/+	R/S

Vysvetlenie: – neprítomnosť
 (+) stopová prítomnosť
 –/+ čiastočná prítomnosť
 S spontánnosť
 R regulovanosť

Juraj Furdík

NÁČRT VÝVINU SLOVOTVORBY ZA POSLEDNÝCH 50 ROKOV

1. Krátka charakteristika lexikálnej zásoby slovenčiny koncom 30. a začiatkom 40. rokov zo slovotvorného hľadiska (PSP 1940, SSJ – Jánošík/Jóna, B. Letz: Kmeňoslovné úvahy).

2. Formulácie základných vývinových tendencií a ich pomenovacích potrieb spoločnosti a pomenovacích možností jazykového systému. Základná antinómia: kryštalizácia dominanty (vedie k štandardizácii a unifikácii) vs konkurencia (vedie k formálnej i funkčnej diferenciacii). Prejavuje sa na všetkých úrovniach lexikálneho a v jeho rámci aj slovotvorného subsystému: v nominačných postupoch (slovotvorba vs preberanie slov, sémantické tvorenie, združené pomenovania, frazémy), vo vlastných slovotvorných postupoch (derivácia vs kompozícia, v rámci oboch konkrétne derivačné a kompozičné postupy), v slovotvorných útvaroch (slovotvorné kategórie, typy, hniezda) i v slovotvorných prostriedkoch (slovotvorné základy a formanty).

2.1. Pokusy o opis slovotvorného systému slovenčiny z deskriptívneho i preskriptívneho aspektu. Normatívne poznámky o slovotvorbe v PSP 1953, slovotvorné časti gramatiky Paulinyho – Ružičku – Štolca. Koncepcia opisu v Slovotvornej sústave slovenčiny J. Horeckého. Nové hľadiská v monografických derivatologických prácach (Buzássyová, Sekaninová, Nábělková). Slovníky (výkladové, frekvenčné, retrográdne) ako materiálová fixácia slovotvorného systému. Sociolingvistický a komunikačný zreteľ pri opise vývinových tendencií v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989).

3. Vývin jednotlivých parametrov slovotvorného systému.
 - 3.1. Slovotvorné prostriedky.
 - 3.1.1. Slovotvorné základy: slovnodruhovú príslušnosť motivantov, produktivita deverbatívneho, desubstantívneho, deadjektívneho a iného tvorenia, tvorenie od združených pomenovaní a frazém. Tvorenia od domácich a prevzatých motivantov.
 - 3.1.2. Slovotvorné formanty:
 - a) domáce – pokračovanie vo vývoji, zmeny oproti predchádzajúcim obdobiam, rastúca alebo klesajúca produktivita jednotlivých formantov,
 - b) prevzaté – ktoré prvky inojazyčného pôvodu sa zaradili (a do akej miery) do inventára slovotvorných formantov v slovenčine; proces „formantizácie“, problém tzv. sufixoidov a prefixoidov.
 - 3.2. Slovotvorné postupy – vzájomná konkurencia a produktivita postupov:
 - a) derivácia vs kompozícia,
 - b) derivačné postupy: sufixácia, prefixácia, transflexia, reflexivizácia, vzájomné kombinácie týchto postupov,
 - c) kompozičné postupy: juxtapozícia, vlastná kompozícia, kompozičné-derivačné postupy.
 - 3.3. Slovotvorné útvary – vzájomná konkurencia a produktivita:
 - a) slovotvorných typov,
 - b) slovotvorných kategórií,
 - c) onomaziologických typov (mutácia, transpozícia, modifikácia).
- Vývinová dynamika slovotvorných hniezd, demotivačné, remotivačné a transmotivačné procesy.

Juraj Furdík

TYPY LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE

Saussurova téza o arbitrárnosti jazykového znaku sa dnes považuje za jednu z axiém modernej jazykovedy. Sám Saussure však, zrejme vedomý si fundamentálneho dosahu tejto tézy, postavil ako jej korektív tézu o relatívnej motivovanosti: „Pouze část znaků je arbitrární: u jiných dochází k jevu, který umožňuje v arbitrárnosti rozlišovat stupně, a nepotlačovat je přítom: *znak může být relativně motivovaný*“ (Saussure, 1916/1996, s. 160). Prečo je to tak? Pretože „vše, co souvisí s jazykem jakožto systémem, vyžaduje, aby bylo

posuzováno z tohoto hľadiska, lingvisty téměř nepovšimnutého: z omezení arbitrárnosti. Je to ten nejlepší základ. Celý systém jazyka spočívá vlastně na iracionálním principu arbitrárnosti znaku, a kdyby se uplatňoval bez omezení, vedl by ke krajním komplikacím. Naši myslí se však podařilo do jistých partií znakové masy zavést princip řádu a pravidelnosti, a právě to je úlohou relativní motivovanosti“ (ibid., s. 162).

Saussure jednoznačne postuluje absolútnosť arbitrárnosti a relativnosť motivovanosti. Toto tvrdenie donedávna takmer nikto nespochybňoval. Súhlasil s ním aj autor týchto riadkov, keď napísal, že „slovotvorná motivovanosť je špecifickým prípadom arbitrárnosti slovných znakov“ (Furdík, 1993, s. 33). Pri tomto všeobecnom súhlase sa však nebrali do úvahy dve mimoriadne dôležité okolnosti. Na jednu z nich upozornil J. Dolník: „O absolútnej arbitrárnosti označujúceho vo vzťahu k označovanému môžeme hovoriť len v súvislosti s izolovaným jazykovým znakom, t. j. vtedy, keď abstrahujeme od súvzťažných znakov... jazykový znak nevytrhnutý zo svojho elementárneho, prirodzeného vzťahu k iným znakom nemôže byť absolútne arbitrárny“ (Dolník, 1990, s. 148). Druhou okolnosťou, na ktorú sa – pokiaľ nám je známe – doteraz neupozornilo, je fakt, že Saussurov pohľad na jazykový znak je semaziologický (t. j. od formy k obsahu) a nie onomaziologický (t. j. od obsahu k forme). Zo semaziologického hľadiska naozaj možno tvrdiť, že napr. zvukový rad K-R-A-V-A nie je v nijakej príčinnej súvislosti so zvierat'om, na označenie ktorého sa používa. Na otázku „Čo je to KRAVA?“ samotný zvukový rad nijakú odpoveď nedáva. (To je mimochodom aj pádna záporná odpoveď na unilateralistické chápanie jazykového znaku; zvukový rad sám nemôže byť znakom, stáva sa ním až v spojení so psychickým obsahom, ktorý je výsledkom „spracovania“ denotátu v ľudskom vedomí.) Z tohto hľadiska je teda každý jazykový znak nepochybne arbitrárny. Je taký aj vtedy, keď ním je napr. odvodené alebo zložené slovo. Na otázku „Čo je LEKVÁROVNÍK?“ sa zo slovotvornej štruktúry slova možno dozvedieť nie *odpoveď*, iba *nápoveď* informácie o denotáte („niečo lekvárové“), aj to len vtedy, keď komunikant už pozná význam základového slova. Lenže tým už dané slovo prestáva byť izolované – tým sa potvrdzuje správnosť citovaného Dolníkovho tvrdenia. Aj keď je to teda zdanlivo paradoxné, jazykový znak sa nekonštituuje postupom od formy k obsahu. Známe latinské „Forma dat esse rei“ neplatí v tom zmysle, že by forma vytvárala vec. Naopak, vec musí existovať, aby poznatok o nej bolo možné sformovať. Teda téza o arbitrárnosti má svoje oprávnenie pri postupe od formy k obsahu, stráca však platnosť pri postupe od obsahu k forme, ktorý je adekvátny procesu semiózy (názorne o tom svedčí napr. priebeh onomaziologického reťazca znázornený v diele Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny – Horecký a i., 1989, s. 20). Onomaziologický prístup však vedie k presne opačnému výsledku, ako je Saussurovo tvrdenie: nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna. Arbitrárnosť platí len pre izolovanú jednotku, aj to len z pohľadu od formy k obsahu.

Jazykoveda sa od tézy (nebolo by priliehavejšie povedať: od dogmy?) o arbitrárnosti odpútava len postupne. Zisťuje sa čoraz viac pomenovaní, v ktorých je arbitrárnosť obmedzená a ktoré teda možno zaradiť medzi motivované. Za „klasické“ možno považovať vymedzenie troch typov motivácie: zvukovej (imitatívnej), morfolologickej (slovotvornej) a sémantickej (transpozickej) (porov. Dokulil, 1962, s. 103; Furdík, 1993, s. 19). Uplatnenie onomaziologického pohľadu na viacslovné („združené“) pomenovania viedlo k názoru o existencii syntaktickej motivácie (Kuchař, 1963). Za osobitný typ motivácie možno pokladať frazeologickú motiváciu (Furdík, 1994). Veľmi dôležité je formulovanie elementárneho typu motivácie lexém, nazvaného paradigmatickou motiváciou (Dolník, 1990). V tomto chápaní sa motivácia definuje takto: „Motiváciou slova sa rozumie nepriamy alebo priamy kauzálny vzťah medzi jeho formálnou (výrazovou, materiálnou, zvukovou) a významovou (ideálnou) zložkou, ktorý je podmienený vzťahom slova k paradigmaticky súvzťažným slovám daného jazyka“ (ibid., s. 149).

Túto koncepciu považujem za rozhodujúci obrat v histórii úvah o protikladných, ale zároveň komplementárnych princípoch arbitrárnosti a motivovanosti lexikálnych znakových jednotiek. Odtiaľto je už len krôčik k dôslednému výkladu lexikálneho subsystému ako organizovanému súboru lexém mnohonásobne vzájomne spätých sieťou základných i nadstavbových lexikálnych motivácií. Vychádza sa pritom zo spomenutých dvoch zásad: a) neizolovanosť lexémy, b) onomaziologický prístup k lexéme. „Poznať motiváciu slova znamená vedieť odpovedať na otázku, aká vlastnosť slova umožňuje vyjadriť daný význam, t. j. prečo práve táto forma vyjadruje daný význam“ (Dolník, op. cit.). Základnou otázkou smerovania na lexému teda nie je otázka „Čo je X?“, lež „Prečo sa X volá tak?“. A odpoveď na takto položenú otázku existuje takmer pre každú lexikálnu jednotku príslušného jazyka.

PREHLAD TYPOV LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE

Základné:

1. Elementárna:
 - paradigmatická.
2. Špecifikované:
 - zvuková (imitatívna),
 - sémantická (transpozitná),
 - slovotvorná (morfologická),
 - syntaktická,
 - frazeologická,
 - onymická.

Nadstavbové:

- pragmatická,
- expresívna (deminutívna, eufemizmy, augmentatíva, pejoratíva),

- štylistická (lexikálne jednotky hovorové, odborné, knižné),
- sociálno-stratifikačná (familiarizmy, LJ detskej reči, profesionalizmy, sociolektizmy),
- teritoriálna (dialektizmy),
- temporálna (historizmy, archaizmy, neologizmy),
- individualizačná (egologizmy, idiolektizmy, okazionalizmy),
- kontaktovej (prevzaté LJ),
- abreviačná (skratkové slová).

Dynamika lexikálnej motivácie: etymologická (genetická) a synchronná motivácia, demotivácia, remotivácia a transmotivácia.

Sila motivácie: LJ môže byť motivovaná jednoducho (napr. len paradigmaticky: *dvere, jest', hlúpy, dnes*) alebo viacnásobne.

Príklad viacnásobnej motivácie:

helfpapier „ťahák“ – motivované:

paradigmaticky (synonymia),

slovtvorne (kompozitum),

sémanticky (metonymia),

kontaktovej (prvý komponent prevz. z nemčiny),

sociálno-stratifikačne (sociolektizmus).

Ján Horecký

JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA V MIEŠANÝCH ETNICKÝCH SPOLOČENSTVÁCH

Na rozdiel od kontrastívneho skúmania zhôd a rozdielov medzi systémami dvoch jazykov názornejší pohľad poskytuje skúmanie konkrétnej jazykovej komunikácie vo viacjazyčných spoločenstvách, lebo tu sú dva jazyky (príp. i viac jazykov) v bezprostrednom styku. Možno predpokladať, že táto komunikácia prebieha rozdielne podľa jednotlivých modelov.

V každom prípade však skúmanie takejto komunikácie poskytuje možnosť pozorovať, ako v takejto situácii vplyva dominantný jazyk na minoritný. Hoci je tu pravdepodobnosť asimilácie minoritného jazyka k dominantnému, predsa si nemožno odmyslieť spoločný, t. j. kultúrny základ takejto komunikácie, najmä však vplyvom spôsobu myslenia.

V konkrétnej situácii kontaktu maďarčiny a slovenčiny je zreteľný rozdiel medzi konkrétnejším, pragmatickým myslením nositeľov maďarského jazyka a abstraktnejším myslením slovenských nositeľov. V maďarčine je napr. konkrétna motivácia v slovách *kardinál – biboros, čata – szakad, pluk – ezred*.

Menší stupeň abstrakcie je v maď. *repülőgép, gyorsvonat* proti slov. *lietadlo, rýchlik*.

Vo viacslavných pomenovaniach sa v maďarčine uplatňuje regresívna linearizácia: proti slov. *sekretariát zástupcu primátora* stojí maď. *alpolgármester titkársága*, proti slov. *zástupca štátneho tajomníka ministerstva zahraničia* je v maď. *külügyi minisztérium állami titkára helytes*.

Týmito rozdielmi je charakterizovaná slovenská varieta maďarčiny. Pozoruhodné sú aj rozdiely vo využívaní prevzatých slov a vo zvyšovaní ich podielu v slovenskej variete.

Ján Horecký

PODIEL EUDOVÍTA NOVÁKA NA VÝSKUME SLOVENČINY

Na rozdiel od svojich predchodcov pristupoval prof. E. Novák k výskumu slovenského jazyka, najmä jeho dejín, teoreticky odchovaný pražským štrukturalizmom. Svedčia o tom i jeho štúdie o základných pojmoch, ako sú fonéma a morféma.

Svoje rozsiahle štúdie o najstarších dejinách slovenčiny zhrnul v monografii *K najstarším dejinám slovenčiny*, ktorá vyšla až r. 1980. Na bohatom dokladovom materiáli i na analýze doterajších výsledkov venoval tu pozornosť štyrom kapitolám: Ešte raz k prípadom *rat, lat* za praslovanské *ort, olt*, Zmeny v skupinách *dl, tl* a *dn*, Prestavba fonologického systému slovenských nárečí po likvidácii praslovanskej slabičnej mäkkostnej korelácie, Jerové striednice, kontrakcia a dispalatalizácia *e(e) – a*.

Základné myšlienky tejto práce využil v popularizačnom, ale značne polemicky ladenom spise *Jazykové glosy k československej otázke* (1935 a 1936). Poukazoval tu najmä na odlišný historický, predovšetkým hláskoslovný vývin slovenčiny od češtiny, argumentoval súčasným stavom a fungovaním spisovnej slovenčiny, analyzoval vzťahy k súčasnej spisovnej češtine i postoje používateľov týchto dvoch jazykov. Bojoval o svojbytnosť spisovnej slovenčiny, o jej štylistickú variantnosť, ale aj o také praktické otázky, ako je ortoepia a ortografia. Ustavične sa vracal k problematike radikálnej reformy slovenského pravopisu.

V poslednom období svojej bádateľskej činnosti sa sústavne vracal k charakterologickým opisom slovenčiny, ktorú charakterizoval geneticky ako indoeurópsky západoslovanský jazyk, areálovo ako člena stredoeurópskeho jazykového zväzu a typologicky ako jazyk prevažne synteticko-flektívny.

TYP VEDECKÉHO DISKURZU

V tradičnej štylistike sa už dávnejšie objavili pokusy vymedziť štruktúrne pozadie textu. Napr. J. Mistrík ho pomenoval textéma, ale presnejšie vymedzenie nepodal. Okrem toho tento termín koliduje s termínom textéma, ktorým sa označuje základná jednotka textovej roviny.

Ani v teórii textu, resp. v textovej lingvistike, sa dodnes nedoriedili všetky problémy, a to aj preto, že textová lingvistika pracuje s hotovým textom, neskúma, ako text vzniká.

Treba však spomenúť, že problematike vzniku, tvorenia jazykového prejavu venovali sústavnú pozornosť už starovekí rétori. Známe sú ich základné kroky: inventio (zbieranie materiálu), dispositio (usporiadanie zozbieraného materiálu), elocutio (jazykové zakódovanie), memoria (zapamätanie) a pronuntiatio (vyslovenie). Posledné dva kroky sú zrejme potrebné pre teóriu rétoriky.

Pri skúmaní tvorenia textu je užitočné vychádzať z myšlienkového prípravy. Predstavy a pojmy vznikajúce pri myšlienkovom práci treba predovšetkým identifikovať – pomenovať a predikovať im želané vlastnosti. V jazykovej oblasti tak vznikajú výpovedné akty. V ďalšom kroku sa v mysli sformulované výpovede formujú do propozícií, v jazykovej oblasti im korešpondujú výpovede. V poslednej fáze sa v myšlienkovom oblasti formuje komunikát, v jazykovej oblasti diskurz ako sled výpovedí. Z hľadiska hotového textu ide o syntagmu, vetu a text.

Pri identifikovaní predstáv a pojmov môže ísť často o nehotové, predbežné pomenovania, preto ich treba opísať, vysvetliť, odôvodniť – zaujať k nim postoj. Vynikajúcim prostriedkom na vyjadrenie postoja sú úvodzovky. Do úvodzoviek sa vkladajú nielen cudzie, citované výrazy, ale aj vlastné, osobné, napr. „minulostné“ riešenie, „zadané“ potreby. Sústavne a zámerne využíva tento prostriedok M. Nábělková. Dosahuje tým jednak stručnosť výrazu, jednak isté oživenie a subjektívne zafarbenie.

Pri radení výpovedí do diskurzu možno využívať také prostriedky ako častice, klasifikačné výrazy (na jednej strane – na druhej strane). Na odlišenie základnej myšlienkového, resp. výkladovej línie od komentujúcich výkladov možno využiť uvádzanie komentárov, poznámok a pod. v zátvorkách. Aj tento postup v hojnej miere využíva M. Nábělková.

Takéto prostriedky, popri úvodzovkách a zátvorkách aj niektoré ďalšie, možno označiť ako diskurzory – prostriedky na výstavbu diskurzu.

Ján Horecký

Z DEJÍN SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

(Osobné spomienky)

Najnovšie obdobie dejín slovenskej jazykovedy je faktograficky zachytené v základnej práci L. Dvonča *Slovenskí jazykovedci z r. 1975*. Preto sa obmedzím na niekoľko poznámok o tých faktoch, na ktorých som sa osobne zúčastnil.

Pri svojom príchode na filozofickú fakultu som si zapísal slovakistiku a klasickú filológiu. Slovenskú jazykovedu vtedy (1939) reprezentovali prof. Ján Stanislav a prof. Ludovít Novák. Prvý prednášal klasické slavistické témy, druhý sa venoval problematike morfonológie, fonológie, ortoepie a ortografie. Jediným profesorom na klasickej filológii bol prof. Antonín Kolář, po jeho odchode suplovali prof. Jozef Kořínek a prof. Vojtech Ondrouch. Prof. Kořínek prednášal úvod do jazykovedy, neskôr dejiny gréčtiny a latinčiny, ako aj niektoré indoeuropeistické témy.

Pri štúdiu som väčšiu pozornosť venoval klasickej filológii s cieľom dostať sa na univerzitu. Moja prvá monografia bola *Fonológia latinčiny* (1949). Cieľ habilitovať sa však nesplnil.

Už v posledných semestroch štúdia som sa dostal ako asistent do Jazykovedného ústavu (1. 6. 1943). Tu som pracoval na slovníku. Prepracoval som hotový koncept *Slovníka slovenského jazyka* do kratšej podoby, a to písmená A – P. Táto verzia napokon nevyšla. Už r. 1948 som začal organizovať prácu na ustáľovaní slovenskej terminológie, slovník som prestal koncipovať. Všetky diely SJS som však čítal ako recenzent. Takisto som recenzoval všetky diely *Veľkého rusko-slovenského* i *Veľkého slovensko-ruského* slovníka.

Práca v oblasti terminológie bola východiskom aj pre moje záujmy o tvorenie slov a morfematickú štruktúru, ako aj pre teóriu pomenovania, pre sémantiku a semiotiku. Ale bola podnetom aj pre moje redakčné práce. V časopise *Slovo a tvar* som bol výkonným redaktorom (redigoval som tam rubriku *Technický jazyk*), v časopise *Slovenské odborné názvoslovie* a v *Československom terminologickom časopise* som bol hlavným redaktorom. V rokoch 1967 – 1990 som bol hlavným redaktorom *Jazykovedného časopisu*.

Veľa pozornosti i času som venoval výchove vedeckých pracovníkov. Viacerí z mojich aspirantov zastávajú dnes funkcie vedúcich vedeckých pracovníkov, sú doktori vied, profesori a docenti. V súčasnosti sa „špecializujem“ na písanie habilitačných a profesorských posudkov doma i v zahraničí (v Česku).

PROČ ZTROSOTAL ČESKÝ JAZYKOVÝ PURISMUS

Jazykový purismus lze definovat jako směr jazykové kultury, který se snaží zbavit spisovný jazyk skutečných a často i domnělých cizích prvků. Cílem puristických intervencí do spisovné normy je dosáhnout úpravy uzuální podoby spisovného jazyka podle ideální jazykové normy, z níž by byly odstraněny cizí příměsi. V lingvistické literatuře byla podána řada definic jazykového purismu, které se liší chápáním ústředního pojmu „jazykové čistoty“ a povahou i rozsahem požadavků, jak této „čistoty“ dosáhnout. Všechny definice však zdůvodňují nutnost intervenovat do spisovné normy a zbavit ji cizích prvků.

Přehled a kritiku řady definic purismu z různých evropských kulturních oblastí podal kanadský lingvista G. Thomas (*Linguistic purism*, 1991). Značnou pozornost věnuje v této obecně zaměřené publikaci i purismu českému (mimo jiné podrobuje kritice definici O. Ševčíka). Dějiny purismu lze sledovat od doby antické přes středověk (v českém prostředí jsou známy puristické výroky Husovy) až po dobu současnou. Značný vliv na purismus v jednotlivých evropských národních jazycích měl purismus francouzský, zvl. od založení Francouzské akademie v r. 1635. Pokud jde o slovanské jazyky, pojednali obecněji o purismu při jejich tříbení O. Vočadlo, B. O. Unbegaun, R. Lötzsch, R. Auty, G. Thomas aj. Jinak máme pro jednotlivé slovanské jazyky k dispozici poměrně bohatou puristickou a antipuristickou literaturu. Nejrozsáhlejším puristickým intervencím do spisovné normy byla vystavena čeština, chorvatština a slovinština, ve značné míře byla purifikována i slovenština.

Ve vývoji spisovné češtiny je třeba lišit purismus barokní, obrozený a pozdější, vyhrcořeně protiněmecký. Barokní purismus se sice snažil nahrazovat cizí, zejména řeckolatinské výrazy neologismy tvořenými z domácích prvků, ale činil tak často v rozporu se slovtvornými zákonitostmi spisovného jazyka (jako příklad mohou sloužit neologismy Rosovy). Také obrozený purismus nabízel místo řeckolatinských slov neologismy, jenže jejich tvorba se už řídila slovtvornými pravidly, která byla formulována J. Dobrovským. Jinou povahu měl purismus poslední třetiny 19. stol.: byl zaměřen proti germanismům, a to nejen proti prvkům vnikajícím do jazyka, ale i v jazyce už zakotveným. Puristická činnost byla pak značně utlumena za J. Gebauera a jeho žáků J. Zubatého a V. Ertla, ale ani tito vynikající jazykovědci se některých puristických předpokladů nezbavili. Nová vlna protiněmeckého purismu se zvedla poté, co se řízení časopisu *Naše řeč* ujal J. Haller (1929). Hallerův purismus převzal značnou část jazykových zákazů z minulého století a přidal k nim řadu nových.

Česká puristická teorie, jak ji reprezentoval zvláště Brus jazyka českého (1877, zejm. 3. vyd. 1894), příručky Fr. Bačkovského, Fr. Bartoše aj., praxe Naší řeči, působila silně na purismus uplatňovaný v lužické srbštině, slovinštině a chorvatštině. České puristické vlivy lze dokonce zjistit i v purismu slovenském (u J. Czambela, J. Škultétyho a později u H. Barteka aj.), třebaže se puristické snahy slovenské obracely především proti čechismům.

Poznamenejme ještě, že český purismus vzešel sice z národnostního boje v českých zemích za habsburské monarchie (šlo v něm mimo jiné o prokázání stejných výrazových schopností „čisté“ češtiny proti dominantní němčině), ale podněty k purifikování jazyka poskytla i situace ve sjednocujícím se Německu. Tam totiž nacionalistická vlna související s prusko-francouzskou válkou 1870 – 71 vyvolala protifrancouzský purismus a vedla nejen k nahrazování galicismů, ale i řeckolatinských internacionalismů neologismy vytvořenými z germánských prvků (např. *Redaktion – Schriftleitung*). K následování Němců radil sám Bartoš, ale vyzval k „očišťování“ češtiny hlavně od germanismů.

Ideál „čistého“ jazyka, kterého chce dosáhnout intervencemi do spisovné normy purismus, je v rozporu se skutečnou hybridní povahou evropských jazyků (viz k tomu E. R. Curtius, R. Jakobson, D. Moszynská aj.). Mnohé zhruba stejné cizojazyčné prvky jsou doloženy v řadě evropských jazyků, takže lze právem mluvit o evropeizaci těchto jazyků (z rozsáhlé literatury o evropeismech si zaslouží citování alespoň J. Cellard, O. W. Wittstock – J. K. Kautzor, F. W. Wolff; značnou pozornost evropeismům v ruštině věnovali jazykovědci ruští). Hybridizace evropských jazyků je důsledkem kontaktů mezi jazyky sousedících národů a také důsledkem kulturních vlivů jazyků, které se staly nástrojem mezinárodní komunikace. Protože purismus z důvodů nacionálních potlačuje jinojazyčné vlivy, zastírá vlastně jazykové procesy, kterými se vyrovnávají rozdíly mezi výrazovými schopnostmi různých jazyků. Na spisovné češtině to průkazně ukázal R. Jakobson.

Protože se puristické intervence do spisovné normy neomezují jen na regulaci prvků, které do jazyka nově vnikají, nýbrž postihují i jazykové prostředky v jazyce už upevněné, porušují potřebnou stabilitu spisovného jazyka (viz V. Mathesius). Jak ukázali členové pražské strukturalistické školy, hodnotu spisovného jazyka nelze měřit jeho „čistotou“, nýbrž tím, jak plní různé komunikativní funkce (viz zvl. B. Havránek, později E. Pauliny). Principy českého purismu, který patřil důsledným vymycováním germanismů mezi nejradikálnější puristická hnutí v Evropě, byly odmítnuty na diskusi o otázkách jazykové kultury, kterou uspořádal v r. 1932 Pražský lingvistický kroužek.

Purismus má svou ideovou základnu v nacionalismu. Puristé se snaží vymycováním cizích prvků, ať už jde o cizojazyčné výpůjčky, nebo o napodobeniny cizích prvků, dokázat, že jejich vlastní jazyk je soběstačný a že cizí příměs porušuje jeho svéráz. Přitom často eliminují prvky, které byly převzaty nebo napodobeny proto, že domácí jazyk nenabízel prostředek významově,

expresivně nebo stylisticky adekvátní. Nezřídka stačila jen podobnost výrazového prostředku k tomu, aby byl ze spisovné normy vylučován (např. slovní spojení *dostat strach*, které odpovídá německému *Angst bekommen*, mělo se nahrazovat knižními spojeními jako *napadl mě strach*, *připadl na mne strach*, *pojal mě strach* aj.). Není třeba dokazovat, že takové vymycování výrazových prostředků spisovný jazyk poškozují: zbavuje ho prostředků potřebných k vyjadřování různých významových odstínů, často mu vnucuje konkurenční prostředky stylově zbarvené místo stylově neutrálních a omezuje synonymické možnosti spisovného jazyka.

Jistou oprávněnost má purismus, který lze charakterizovat jako delimitační, rozmezovací. Jde o případy jazyků blízké příbuzných, jako je čeština a slovenština, srbsština a chorvatština, ruština a ukrajinština aj. Při vymezování spisovné normy je třeba stanovit, které prostředky lze do ní ještě zahrnout a které se považují za neslučitelné s danou normou. Ale i v případě purismu delimitačního je třeba se vyvarovat subjektivních soudů: řešení je nutné hledat v průzkumu kultivovaného úzu. Proniknou-li do takového úzu prostředky z jazyka blízké příbuzného, stabilitu normy by porušovalo, kdyby se z důvodů puristických jejich dalšímu užívání bránilo. Tak se např. v češtině v současné době šíří slovní spojení *vzít do úvahy* místo dosavadního *vzít v úvahu*. Řada Čechů považuje novou vazbu za slovakismus a žádá její eliminaci z jazyka. Vazba však neporušuje český syntaktický systém, ba naopak nahrazuje zastarávající vazbu v *úvahu* pravidelnou vazbou *do úvahy*. O zakotvení nové vazby v češtině však rozhodne kultivovaný úzus, nikoli jazykovědci.

Český jazykový purismus ztroskotál z několika důvodů. Především ztratil svou ideovou základnu – protiněmecký nacionalismus. Odsunem Němců přestaly národnostní boje mezi Čechy a Němci a po r. 1945 nebyla čeština už vystavena německým vlivům. Dřívější německé výpůjčky a napodobeniny většinou splynuly s českým výrazivem (např. málokterý Čech pociťuje sloveso *přehánět*, vytvořené podle *übertreiben*, nebo nepůvodní předložku *ohledně čeho*, napodobující něm. *hinsichtlich*, za germanismy).

Nesplnitelný požadavek „čistoty“ jazyka byl nahrazen požadavkem zachovávat jazykový systém, který zahrnul i prostředky převzaté nebo vytvořené podle cizích vzorů. Princip historické kontinuity jazykových prostředků byl opuštěn ve prospěch principu komunikačního (hodnota jazyka se měří jeho výrazovými schopnostmi). Přestalo se věřit na neporušenost lidových nářečí a místo tohoto měřítka jazykové správnosti se uplatňuje kritérium funkční (bylo by např. nesmyslné hodnotit odborné termíny podle toho, zdali je znají také nářečí). Byl opuštěn i princip spojitosti s jinými slovanskými jazyky. Správnost jazykového prostředku není zajištěna jeho výskytem v jiném slovanském jazyce.

Diskuse o jazykové kultuře v r. 1932 a několik konferencí o principech kultivovaného spisovného jazyka (v Brně 1968, v Liblicích 1976, v Olomouci 1993, ve Šlapanicích 1995 aj.) omezily kompetenci lingvistů při kodifikaci spisovné normy a při kritice spisovných jazykových projevů. Jazykovědec nemá vytvářet nějakou ideální jazykovou normu, ale má kodifikovat a posuzovat spisovný jazyk podle převažujícího kultivovaného úzu. Je třeba zdůraznit, že se na formulaci všech těchto principů účastnili vedle jazykovědců českých i jazykovědci slovenští.

Emma Krošláková

Z PROBLEMATIKY PRÍBUZENSKÝCH VZŤAHOV V SLOVENČINE

Rodinu z diachrónneho pohľadu treba chápať trochu odlišným spôsobom ako súčasnú rodinu. Starobylú, stredovekú rodinu netvoril iba úzky rodinný kruh – otec, matka a ich deti. Rodina bola široko rozvetvená, tvorili ju početní príbuzní na rozličných stupňoch príbuzenských vzťahov. Dominantné boli vzťahy pokrvného alebo nepokrvného príbuzenstva, čo v konečnom dôsledku znamená, že jedna, tá istá osoba môže byť *dvojdomá*, t. j. súčasne *synom* i *vnukom* (za predpokladu, ak mu žije aspoň jeden z rodičov a starých rodičov), *manželom* (ak je ženatý), *zaťom* (vo vzťahu k rodičom svojej manželky) i *otcom* (ak má dieťa).

Pri charakteristike príbuzenských názvov treba zdôrazniť, že ide o lexémy s tzv. relačnými významami a zo sémantického hľadiska ide o lexikálny mikrosystém s ustálenými väzbami a vzťahmi.

Z porovnávaní názvov rodinných a príbuzenských vzťahov v širšom meradle vyplýva, že v slovenčine sa napríklad nevyjadruje osobitnými pomenovaniami rozdiel medzi mladším a starším súrodencom (ako napr. v maďarčine).

V súčasnej slovenčine sa názvy príbuzenstva neuplatňujú dôsledne, najmä po línii príbuzenstva z mužskej a ženskej strany (starý otec, stará matka, švagor, švagriná a i.). V starších fázach slovenčiny i češtiny sa presne rozlišovalo príbuzenstvo podľa otcovej a matkinej línie (bratanec – bratanica, sestrenec – sestrenica).

Diachrónny pohľad na systém príbuzenských vzťahov ukazuje, že pri vyjadrovaní príbuzenských vzťahov sa prejavuje kontinuita, zároveň prevláda výrazná tendencia k zjednodušovaniu a k redukcii príbuzenských názvov. Zanikajú v minulosti relevantné sémantické dištinkatívne príznaky, ktoré v súčasnosti z hľadiska štruktúry a rodiny nie sú dôležité.

VÝVINOVÉ PROCESY V JAZYKU EXAKTNÝCH VIED

Vo vývine jazyka exaktných vied možno rozlíšiť prinajmenšom štyri rôzne úrovne zmien, ktoré navrhujem nazvať re-formulácie, objektácie, re-prezentácie a ideácie. Navzájom sa odlišujú predovšetkým časovou škálou, na ktorej sa odohrávajú. Kým re-formulácia určitej teórie môže úspešne prebehnúť počas niekoľkých mesiacov, ideácie oddeľujú od seba celé tisícročia. Príčinou veľkých časových rozdielov v trvaní jednotlivých zmien je, že príslušné zmeny sa týkajú rôznych štruktúr jazyka.

Ako príklad *re-formulácie* možno uviesť objav planéty Neptún. Tento objav síce nenarušil pojmový aparát astronómie, veď nová planéta pekne zapadla do planetárneho systému, ale predsa bolo treba prepísať všetky učebnice, príručky a encyklopédie. Bolo treba prepísať číslo 7, ktoré dovtedy udávalo počet planét slnečnej sústavy, číslom 8. Re-formulácia (písaná s pomlčkou) tak, na rozdiel od reformulácií, ktoré bežne používame, keď nahrádzame jednu formuláciu určitej myšlienky inou, je nevratná zmena. Akonáhle vieme, že planéta je 8, už nemôžeme písať, že ich je 7. Stará, prekonaná formulácia je tak trvalo nahradená novou.

Objektácia je hlbšia zmena, ktorá už zasahuje aj do pojmového aparátu teórie. Ako príklad objektácie možno vziať teóriu éteru, ako ju v 19. storočí zaviedol Maxwell. Ten postuloval éter ako látku úplne nového druhu, ktorá je nositeľkou elektromagnetických vln. Objektácia je teda zmena, v priebehu ktorej sa postuluje existencia objektov nového druhu. Niektoré objektácie (ako napríklad teória éteru či flogistónu) neuspeli a po čase boli z vedy odstránené. V iných prípadoch (ako napríklad, keď Pauli postuloval existenciu neutrína) sa objektácia udržala a nové objekty boli postupne zrovnoprávnené so starými. Po čase sa na ich pôvod zabudne a vnímame ich, akoby boli v teórii prítomné od samého začiatku.

Re-prezentácia je zmena ešte zásadnejšej povahy než objektácia. Nejde v nej o pridanie nejakého nového druhu objektov k už existujúcim druhom, ale re-prezentácia spočíva v úplnej premene spôsobu sprítomnenia sveta. Asi najlepším príkladom re-prezentácie je kopernikovská revolúcia. Kopernik prevrátil celý aristotelovský obraz sveta hore nohami. Zem, ktorá bola podľa Aristotela nehybným stredom vesmíru, Kopernik nechal obiehať okolo Slnka a rotovať okolo vlastnej osi. Planéty, ktoré dovtedy obiehali okolo Zeme, Kopernik umiestnil na dráhy okolo Slnka. Sféru hviezd, ktorej otáčanie považoval Aristoteles za mieru času, Kopernik zastavil. Preto aj keď sa Kopernikov vesmír skladá z tých istých objektov ako Aristotelov, teda Kopernik nepriináša žiadne nové objekty, zásadným spôsobom mení jeho stavbu.

Posledný druh zmien, ktorý označujem termínom *ideácia*, je ešte radikálnejší. Keď zoberieme Aristotela a Kopernika, aj keď sa ich sústavy od seba veľmi zásadne odlišujú, predsa len v hĺbke ich čosi spája. Obaja hľadajú geometrické usporiadanie vesmíru. Aristoteles aj Kopernik používajú rovnaké ideálne objekty, geometrické útvary, na ktoré redukujú rozmanitosť astronomických javov. Preto aj napriek rozdielnej re-prezentácii ich spája ideácia, a to ideácia tvaru. Naproti tomu moderná astronómia už nehľadá za javmi žiaden geometrický poriadok, ale dynamické zákony. Vesmír pre ňu už nie je súborom dokonalých tvarov, ale navzájom na seba pôsobiacich telies. Ideácia tvaru tak bola nahradená ideáciou pôsobenia.

Podrobnejšie charakterizovať každý z uvedených štyroch typov zmien presahuje možnosti krátkej prezentácie a záujemcov môžem odkázať na knihu *Gramatika zmeny*, ktorá vyšla roku 1999 vo vydavateľstve Chronos v Bratislave.

Josef Mistrík

GENÉZA SLOVENSKEJ JAZYKOVEDNEJ ŠTYLISTIKY

Široko koncipovaná prednáška mala dve, žánrovo odlišné časti: 1. časť – rozhovor o súčasnej jazykovej úrovni verejných činiteľov, 2. časť – prehĺbená diskusia o sekundárnych štýloch v súčasnej slovenskej štylistike.

V 1. časti sa zhodne konštatovalo, že v poslednom čase sa jazyková úroveň verejných prejavov podstatne zlepšila. Verejné prejavy (mediálne a parlamentná rétorika) sú na dobrej štylistickej úrovni, i keď pomenúvacie prostriedky sa niekedy nevyberajú citlivo, so zreteľom na kolektívneho adresáta.

V 2. časti prednášajúci širšie rozviedol a prehĺbil výklad o takzvaných sekundárnych štýloch, koncízne prezentovaných v jeho najnovšom kompendiu *Štylistika* (1997). Podčiarkol, že ide o nedorozumenie, keď sa v Štylistike uvedený výber sekundárnych štýlov pokladá za uzavretý systém akýchsi nadstavbových štýlov, zaradených do systému doterajších funkčných, primárnych štýlov.

Sekundárny štýl vzniká ad hoc ako osobný, modifikujúci element (príhovor, komunikát, útvar) samostatne alebo popri inom, systémovo relatívne vyššom štýle. Je to príležitostný, situačný inkrement dodávajúci textu alebo výrazu sekundárny odtienok, ktorý má analogické poslanie subjektívne modifikovať text alebo iba funkčný štýl.

Počet takýchto textových alebo kontextových jednotiek nie je číselne obmedzený ani systémovo neštandardizovaný. Sekundárne štýly nestoja na

úrovni 7 primárnych štýlov, ale sa vyskytujú sporadicky ako cudzie slová preberané do slovenských textov. Funkčná štylistika by nebola štylistikou, keby štýlový rozptyl bol iba 7-členný.

Mira Nábělková

PRÍDAVNÉ MENÁ OD OSOBNÝCH VLASTNÝCH MIEN

Prednáška orientuje pozornosť na vlastnostné prídavné mená od osobných vlastných mien, teda na adjektíva ako *shakespeareovský*, *rilkeovský*, *vajanskovský*, *kraskovský*, *dylanovský*, *hammelovský*, *psotkovský* a i., ktoré sa využívajú v rozličných vzťahových významoch, v kvalifikačných charakterizačných (nemetaforických) aj v metaforických významoch. Adjektíva od individuálnych vlastných mien predstavujú zaujímavú problematiku z hľadiska ich slovotvorných súvislostí, textového fungovania aj lexikografickej reflexie, o to zaujímavejšiu, že ide o časť slovnéj zásoby dvojako spätú s oblasťou ľudskej kreativity – na jednej strane sú samy často plodom aktuálneho tvorivého, lingvokreatívneho prístupu tvorcu textu (v značnej miere možno adjektíva ako *matuškovský*, *chagallovský* považovať za neslovníkové, textové, autorské lexikálne jednotky), na druhej strane, povedzme v spojeniach ako *matuškovský jazyk*, *chagallovské farby*, formou konkrétneho odkazu na autora/tvorcu pomenovaného v adjektívnom základe slúžia na pomenúvanie javov z oblasti tvorby, aktívneho prežívania a tvorivého osvojovania si sveta individuálnym človekom, tvorivou individualitou. V takýchto spojeniach možno vidieť isté vynáravé pamätníčky individuálneho videnia a individuálneho prínosu k videniu sveta, aj vôbec k bohatosti sveta. Už nie za záblesky kultúrnej pamäti, ale za riadne monumenty v jazyku možno považovať rozličné lexikalizované, resp. terminologické spojenia ako *rembrandtovský šerosvit*, *villonovská balada*, *petrarkovský sonet* či, odinakiaľ, *darwinovská teória*.

Uvedomenie si daného faktu a úlohy adjektíva v pomenovaní opretom o meno básnika obsahuje úryvok z eseje Mariny Cvetajevovej: *Pasternak zostane v podobe adjektíva: pasternakovský dážď, pasternakovský príliv, pasternakovská lieština, pasternakovské a tak ďalej a tak ďalej... my, ktorí sme spočiatku tvrdili, že taký (ako u Pasternaka) dážď nikdy neexistoval, končíme pri tvrdení, že nikdy neexistoval a existovať nemôže žiaden lejak okrem pasternakovského...* Je v tom isté *cvetajevovské zveličenie*, dôležité je však, že vskutku jestvuje aj niečo ako *pasternakovský dážď* – dážď, ktorý na základe prečítaného vidíme, vnímame už tak, ako ho videl a básnicky zachytil Pasternak. Je to dážď „ako keby u Pasternaka“... – svojím spôsobom „darované videnie“.

Pridavné mená od individuálnych vlastných mien umožňujú pripísať rozmanitým javom sociálneho sveta vlastnosti vyplývajúce zo vzťahu k ich autorom, tvorcom, odhaľovateľom či typickým nositeľom. Slúžia tak na sprostredkovanie rozmanitých „duchovných väzieb“, často intertextuálnych súvislostí, na zaradenie a charakteristiku ideí, predstáv, umeleckých diel, filozofických, politických a umeleckých smerov, ich zložiek či pojmového aparátu – ako špecifické výrazové prostriedky komunikácie o javoch istého kultúrneho kontextu v jeho konkrétnych väzbách a prejavoch. Je to skupina adjektív zaraditeľných ku kultúrne viazanej slovnej zásobe, pričom môže ísť o viazanosť v rámci väčších spoločenstiev (národné, nadnárodné, napr. európsky kultúrny kontext, prípadne aj s presahmi za hranice kontinentu – antické dedičstvo, filozofické prúdy), ale aj v rámci menších špecifických kultúrnych, resp. odborných (filozofických, literárnych, hudobných, výtvarných, prírodovedných a pod.) skupín. Možno tu so zreteľom na úspešnosť komunikácie kalkulovať s istou mierou „zasvätenosti“ nielen expedienta, ale aj recipienta textu, ktorá sa odráža, resp. musí odrážať v miere, hĺbke pochopenia komunikovaného obsahu (napr. pri spojeniach ako *leibnizovský racionalizmus*, *kantovská teória schematizmu*, *borgesovská kniha z piesku*, *kafkovská situácia*, *brechtovské divadlo*, *brahmsovská hudobnosť* a pod.).

Adjektíva od individuálnych vlastných mien možno stretnúť v textoch rozličných typov, od hovorených prejavov cez publicistiku, esejistiku po odborné texty. Ide o typ viac či menej „zanikavých“ derivátov prevažne textového, „neslovníkového“ charakteru, ktoré sa v rozličných textoch, resp. aj v rámci toho istého textu môžu vynárať na sprostredkovanie diferencovaných obsahov, pričom ich kontextové realizácie popri dominantných kvalifikačných významových konkretizáciách charakteristickej vlastnosti či podobnosti pokrývajú do istej miery (v čiastočnej konkurencii s individuálnymi vzťahovými adjektívami: *matuškovský* – *Matuškov*) aj vzťahovú sféru – predovšetkým vo význame, ktorý možno hodnotiť ako vzťahový význam objektu či autorského subjektu/autora. Za „najvzťahovejšie“ realizácie možno považovať tie, kde adjektívum vystupuje vo význame objektu, t. j. v spojeniach označujúcich rozličné výskumy, publikácie (a ich autorov) týkajúce sa osôb pomenovaných v adjektívnom základe, resp. aj pri iných voľnejších vzťahoch objektového typu (v týchto použitíach si s individuálnymi vzťahovými adjektívami na *-ov/-in* nekonkurujú): *bachovský bádateľ*, *kischovské sympóziium*, *hečkovská štúdia*, *tolstojovské články*, *picassovská literatúra*. V subjektovom význame vystupujú tieto adjektíva v spojeniach ako *matuškovské (Matuškovo) písanie*, *tolstojovský (Tolstého) pohľad*, *rodinovské (Rodinove) skulptúry*, *brahmsovská (Brahmsova) hudba*.

Už v uvedených príkladoch, výrazne však aj v rozličných prípadoch použitia adjektív v typovej významovej konkretizácii „príslušnosti“, možno pozorovať, ako sa „okolo“ vlastnostných adjektív odvodených od vlastných mien

(na rozdiel od individuálnych vzťahových adjektív) vznáša istá „aureola typickosti“, opretá o viac či menej známy akceptovaný osobný vklad konkrétnej osobnosti do spoločného fondu obrazu sveta. Veľmi frekventovanou kontextovou realizáciou týchto adjektív je teda, prirodzene, práve fungovanie v postulovanom význame charakteristickej vlastnosti (*dylanovský spev, daliovská nerealistickosť*). V tomto význame môže adjektívum (podľa okolností) slúžiť práve a len na vyjadrenie významu „typický, charakteristický pre osobu pomenovanú v adjektívnom základe“ bez špeciálneho cieľa evokovať „niečo“, resp. „všetko“, čo do tejto charakteristickej vlastnosti spadá, ale môže slúžiť – a veľmi často aj slúži – práve ako výzva na aktualizáciu práve istých konkrétnych vlastností z celého možného konotačného spektra. Význam charakteristickej vlastnosti je zaujímavý tým, že sa pri ňom stále pohybujeme v zóne dosahu postavy pomenovanej v adjektívnom základe, výroky, činy, diela, vlastnosti sú „jej vlastné“ a súčasne už vnímané a pomenúvané ako charakteristické, typické, nezriedka práve odlišujúce ju od iných. Na potencie vlastnostného adjektíva v tomto smere v konkrétnom adjektívno-substantívnom spojení *hečkovská svedomitosť* (vychádzajúc v danom prípade z nesúhlasu s autorom „nepatrične“ explikovanou „príznačnosťou“) zaujímavovo poukázal A. Matuška: *Nechápeme, keď autor hovorí o sebe, že spisovateľské remeslo vyžaduje od neho „veľkú dôkladnosť a až prislovečnú svedomitosť“; to značí, t. j. značilo by, že autorova svedomitosť je vôbec prislovečná, že sa o nej všeobecne vie, natoľko až, že by sa mohlo hovoriť „hečkovská svedomitosť“*.

Metaforické využitie adjektív tohto typu je v mnohom blízke významovým konkretizáciám charakteristickej vlastnosti. Blízkosť k významu charakteristickej vlastnosti zdôrazňuje aj to, že sa, hoci s rozdielnym globálnym komunikačným (sémantickým, štylistickým) efektom, môžu „rodiť“ v rovnakých minimálnych kontextoch, dvojčlenných adjektívno-substantívnych spojeniach či v predikatívnom postavení, s oporou o ten istý potenciálny komplex asociačných komponentov – len v metaforickom posune „navyššie“ s uplatnením princípu fiktívnosti („ako keby“). V porovnaní s významom charakteristickej vlastnosti, ktorý sa často aktivizuje v kontextoch, kde je osoba pomenovaná v adjektívnom základe v centre pozornosti, metaforické využitie adjektíva je často nečakané, prekvapujúce – hoci sa adjektíva tohto typu zriedka vyskytujú mimo hraníc vlastnej domény, predsa sa v texte (s patričným efektom) zjavujú prekvapujúco a znenazdajky. Ich interpretácia podobne ako pri vnímaní iných metafor vychádza z „odhadu“ možného smeru uvažovania autora a možných súvislostí v opore o poznatkový potenciál čitateľa: *Richard Galliani v priebehu svojho vystúpenia dokázal, že jeho nástroj, ale hlavne on, nepozná hranice... Pohyboval sa od typicky francúzskej pouličnej melodiky až po vargovsko-zappovské šialenosti* (Music revue, 1998) – *SDL ho stratila vďaka Luptákovskej neokomunistickej demagógii* (Rozhlas a TV) – *Proroctvo doktora Stankovského... On, cez ktorého sa tak trochu*

dostávame do sveta Doriana Graya (Jeho **wildovské hry** pred zrkadlom) (Matuška).

Hoci mnohé z adjektív od vlastných mien možno charakterizovať naozaj ako textové, neslovníkové slová, výkladové a iné slovníky preda zachytávajú aj dosť adjektív tohto typu – predovšetkým adjektíva s lexikalizovaným významom (často mytologického pôvodu, napr. *herkulovský*, *titanský*) a adjektíva vo frazeologických či terminologických spojeniach. A okrem toho aj časť adjektív, ktoré zrejmy lexikalizovaný význam či iné špeciálne jazykové charakteristiky nemajú. Pri ich spracovaní v slovníkoch možno pozorovať istý rozptyl v zachytení šírky významových konkretizácií, za ktorým možno vidieť jednak rozdielne uplatnenie konkrétnych adjektív v jazykovej praxi, do istej miery aj len jednoducho („neobjektívne“) nerovnaké zastúpenie dokladového materiálu, a napokon aj rozdiely v lexikografickom prístupe. Predpoklad, že výkladový slovník konkrétneho jazyka bude v tomto smere zachytávať adjektívne deriváty dokumentujúce isté kultúrne špecifikum daného jazykového spoločenstva, t. j., že sa v slovníku ocitnú „relevantné“ adjektíva od mien významných postáv a tvorcov daného spoločenstva, sa potvrdzuje len sčasti. *Slovník slovenského jazyka* zachytáva napr. adjektíva *hviezdoslavovský*, *kollárovský*, *chalupkovský*, *bernolákovský*, *štúrovský*, *hodžovsko-hattalovský*, nie však už napr. *bottovský*, *sládkovičovský*, *tajovskovský*, *kukučínovský*, *kraskovský* apod.

Maryla Papierz

NIEKTORÉ FUNKCIE ZÁMEN V POĽŠTINE A SLOVENČINE

Porovnávací výskum dvoch jazykov môže mať konfrontatívny alebo kontrastívny charakter. Kontrastívny výskum je vo svojej podstate viac atraktívny, príťažlivý tým, že zdôrazňuje odlišnosti v jazykoch, ale v tomto prípade (pri porovnávaní poľštiny a slovenčiny) sa musí obmedziť na menší rozsah vlastností skúmaných javov. Konfrontatívny výskum, ktorý zahŕňa všetky javy, poukazuje jednak na podobnosti, jednak na rozdiely medzi skúmanými jazykmi.

Existenciu slovného druhu pod názvom „zámená“ prijímam ako axiómu, nechávam bokom veľmi rozsiahlu diskusiu okolo tohto slovného druhu, ktorá v krajných prípadoch viedla až k zamietnutiu osobitnej triedy zámen na úrovni základných slovných druhov, takých ako substantíva, adjektíva, verbá a adverbá. Neobstojí už staršia definícia zámen ako slov, ktoré zastupujú iné

slová (podstatné mená, prídavné mená a príslovky), pretože funkciu substitútov nemajú zámená 1. a 2. osoby, takisto ukazovacie zámená, ktoré nič nenahradzujú a nahradzovať nemôžu, podobne neurčité a opytovacie zámená.

Pre opis fungovania zámen v poľštine a v slovenčine som si zvolila ako východisko niektoré univerzálne gramatické kategórie ako určenosť, referencia, deixa, kde zámená zohrávajú prvoradú úlohu.

Referencia (odkazovanie) na osi T – T (text – text) je anafora (v širokom zmysle). Anafora môže mať podobu úplnej repliky, čiastočnej repliky a gramatickej repliky. V prvom a druhom prípade sa využívajú v oboch jazykoch ukazovacie zámená. Priame odkazovanie k susednej vete alebo v rámci tej istej vety si vyžaduje v slovenčine ukazovacie zámeno *tento*, príznakové v opozícii blízko – ďaleko, kým poľština tu využíva neutrálne zámeno *ten*. V prípade gramatickej repliky, popri takých gramatických prostriedkoch ako je zhoda, podstatnú úlohu zohrávajú osobné zámená (viac v poľštine) a ukazovacie zámená (rozhodne častejšie v slovenčine) použité samostatne vo funkcii podmetu alebo predmetu.

Deixa (ukazovanie) prebieha na osi T – S (text – skutočnosť). Je zaujímavé, že v oboch jazykoch existujú tie isté prostriedky na plnenie deiktickej a anaforickej (ukazovacej a odkazovacej) funkcie, čo sa považuje za typické pre slovanské jazyky. V prípade deixy môžeme hovoriť o dvoch typoch ukazovania: *deixis ad praesentia* a *deixis ad absentia*. Prvý typ ukazovania nastáva v situácii, keď podávateľ a prijímateľ sú v priamom kontakte, keď je možné (hoci nie nevyhnutné) doplnenie jazykového poukázania (odkázania k skutočnosti) gestom. O druhom type ukazovania hovoríme, keď sa spomínajú objekty identifikované účastníkmi rečového aktu na základe spoločných skúseností z minulosti.

Vladimír Patráš

MARKETINGOVÝ PÔDORYS JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE V PREDVOLEBNOM OBDOBÍ (MARKÍZA – SITO)

- ***Televízny komunikát*** = dynamické, efektívne, nezriedka efektné zreťazenie viacerých znakových sústav (uvádza sa, že **83 %** informačných podnetov človek prijíma zrakom, **11 %** sluchom, zvyšok inými zmyslami ... MISTRÍK, 1989; *iný náhľad*: **55 %** informácií človek prijíma z „reči“ ľudského tela, **38 %** zo znenia hlasu, **7 %** z významu slov ... MEHRABIAN, podľa: THIEL, 1993) ... ⇒ rozloženie znakových sústav v televíznom komunikáte podľa účinnosti: **1. opticko-vizuálna zložka**,

2. akusticko-auditívna zložka, 3. špeciálna zložka komunikácie (trikové prvky, zvukové efekty).

- *Televízia* disponuje relatívne najväčšími možnosťami na informovanie, propagovanie, ovplyvňovanie, *presvedčanie (persuáziu)*; dokáže pritom osloviť vysoké percento populácie a účinne tak spolupôsobiť pri formovaní spoločenskej mienky.
- *(Televízny politický) Diskurz* = textová kategória nachádzajúca sa v priestore medzi jazykovým systémom (langue) a individuálnym komunikačným aktom, zameraná na osobu, miesto aj moment hovorenia, odrážajúca normu alebo stratégiu používania v procese tvorenia textu a výpovede (LABOCHA, 1996).

XXXXXXXXXXXXXXXXXX

- *Tvar a tvár televízneho politického diskurzu (TV MARKÍZA – Sito) – textotvorné faktory:*
 - a) *domény* (navzájom prepojený súbor sociálnych situácií, ktoré sú vymedzené všeobecnejšími pravidlami a podmienkami spoločenského správania; termín – FISHMAN, 1972),
 - b) *aplikácie zásad a pravidiel marketingu,*
 - c) *komunikanti* (účastníci politického diskurzu) a *komunikačný profil diskurzu v Site.*

Ad a) – Domény

1. Doména času – základný sociálno-textotvorný parameter; predvolebná kampaň 1998 na Slovensku neoficiálne otvorená na začiatku marca, oficiálne 30 dní pred vlastným uplatnením volebného práva slovenského voliča.

3 fázy predvolebnej kampane:

- „*jarné*“ *kolo* (termíny + úvodzovky MOJŽIŠ, 1998) ... marec – polovica júna,
- „*letné*“ *kolo* ... 2. polovica júna – polovica augusta,
- „*finále*“ ... 30 dní – 48 hodín pred vlastným začiatkom volieb.

2. Doména príslušnosti média k „opozícii“ – (nie v politologickom, ale v technickom zmysle – programová štruktúra, pokrytie územia signálom a pod.: posilňovanie pravého člena dvojice *tradicionalizmus – novátorstvo*).

3. Doména dávkovania pragmatických zámerov *per partes* – ladenie *emocionálnych vektorov* s progresívnym (gradačným) účinkom v závislosti od fázy predvolebnej kampane.

Ad b) – Aplikácie zásad a pravidiel marketingu

Marketing – zistenie (identifikácia) a uspokojenie potrieb zákazníkov s cieľom dosiahnuť zisk (DAVIES-DAVIES, podľa: ŽÁRY, 1996) ... spravidla sa realizuje **2** spôsobmi:

1. Reklama – krátkodobá, vždy platená a zväčša *emocionálne a umelecky tvarovaná* komunikácia prostredníctvom médií (ŽÁRY, 1996); jednota *argumentu* (ratio) a *apelu* (emotio) ... (TOSCANI, 1996). Pravdepodobného adresáta treba osloviť, ale hlavne „získať, a keď nie výrobkom, tak osobitosťou. Kde nemáme k dispozícii fakty, musíme ... očarovať vtipom, štýlom a vynaliezavosťou“ (MARCANTONIO, 1988). „Reklama je zmrazenie inteligencie na taký čas, aby sa výrobok dal predávať“ (LEACOCK).

2. Public relations – dlhodobé; za oznámenie, priestor a mediálny čas sa neplatí priamo, ale sprostredkované (cez agentúry, sponzorskými aktivitami a pod.). *Výsledok*: posilňovanie vedomia o hlavnom predmete PR v rôznych spoločenských vrstvách verejnosti, vytváranie priaznivej atmosféry. Úspech PR spočíva v ich neustrannosti, nepredpojatosti a objektívnosti (ŽÁRY, 1996).

Ad c) – Komunikanti a komunikačný profil diskurzu v Site

1. komunikanti: moderátor – reprezentanti politických zoskupení – divácka verejnosť; cieľová skupina = potenciálny elektorát;

2. komunikačný profil diskurzu v Site – *riadený dialóg* – vlastnosti: ústnosť, verejnosť, oficiálnosť, dialogickosť, pripravenosť (pozri FINDRA, 1998) + pojmovosť, estetickosť, persúázia, získavanie (ČECHOVÁ – CHLOUPEK – KRČMOVÁ – MINÁŘOVÁ, 1997) ... integrovanie min. 4 nehomogénnych diskurzov – hovorového, publicistického, rétorického a dominujúceho **odborného diskurzu** spolu s prvkami, prostriedkami a postupmi charakteristickými pre bežný komunikačný úzus;

- **odbornosť plus hovorenosť/dialogickosť** = súbor základných textotvorných parametrov v diskurze *Sita*,
- [didaktický rozmer politického diskurzu (GAJDA, 1996)],
- **súbor základných textotvorných parametrov minus oficiálnosť/verejnosť** = vzrast parametra *emocionálnosť/expresivita*,
- prítomnosť persúázie a formovanie postojov – stimul na situatívne rozvíjanie komunikačnej metaforiky s emocionálnymi črtami;
- *SITO*: nevytváranie nového, osobitného diskurzu – *newspeaku* (*nowomowy*), ale účelová hybridizácia viacerých autonómnejších diskurzov, ktoré sa zo svojho domicilu vyberajú na televíznu obrazovku, strácajú pritom niektoré menej výrazné textové parametre. Do nového prostredia si diskurzy so sebou prinášajú najsilnejšie „vrodené“ osobitosti. Tieto pri vstupe do služieb *televízneho politického diskurzu* vytvárajú podporu na otvorené, nezriedka agresívne, občas nevýrazné, ale predsa len **presvedčanie, formovanie *stranného postoja*** k – móдне povedané – *top-* (osobnostiam, politickým zoskupeniam, programom, víziám a pod.),
- **predvolebná kampaň bez cielennej predvolebnej propagácie neexistuje.**

Ivor Ripka

DIALEKTOLÓGIA A SOCIOLINGVISTIKA ALEBO HĽADANIE PARADIGMATICKÉHO ECHA SVETOVEJ LINGVISTIKY

1. Národné spoločenstvo (jedno z najprirodzenejších a najštandardnejších spoločenstiev, ktoré si ľudstvo v priebehu svojej existencie utvorilo) používa svoj jazyk v čase a vždy aj v istom priestore (na konkrétnom území) podľa svojich komunikačných potrieb i podľa možností, ktoré poskytuje daná historicko-spoločenská situácia a spoluurčuje životný záujem nositeľov tohto jazyka. Jazyková skutočnosť je zákonitým výsledkom spolupôsobenia všetkých vývinotvorných a dynamizujúcich zložiek ľudskej spoločnosti. Jazykoveda ju má komplexne študovať a náležite interpretovať.

2. Našu každodennú súčasnosť zreteľne poznamenáva istá všeobecná kríza kritérií, deštrukcia či strata hodnotovej orientácie v širšie chápanej oblasti kultúry (t. j. súhrnu hmotných a duchovných hodnôt vytvorených a vytváraných ľudstvom v procese historicko-spoločenskej praxe), negovanie domácich tradícií ako organickej zložky kolektívnej pamäti i historického povedomia, bagatelizovanie domáceho a nekritická adorácia cudzieho a „svetového“. Všetky tieto fenomény sa v konečnom dôsledku odrážajú aj v národnom jazyku. Výskum súčasného jazyka (jazykovej situácie) má viaceré aspekty; jazykoveda prítomnosť sa nemôže pohybovať a vyvíjať v jedinom kontexte, na jednom (spisovnom) útvarovom základe, nemôže forsírovať jednu (svoju) disciplínu.

3. Ak platí téza, podľa ktorej základnou úlohou súčasnej jazykovedy má byť výskum prirodzeného (kontinuitného a spontánneho, vonkajšími kodifikačnými zásahmi neusmerňovaného) vývinu jazyka a systémov, ktoré vznikli ako výsledok takéhoto vývinu, zvyrazňuje sa aj význam socioterénnych výskumov. Práve v tejto výskumnej oblasti sa v istom zmysle stretávajú záujmy v našom kontexte už dlhšie etablovanej dialektológie a jej „mladšej sestry“, t. j. sociolingvistiky.

4. Diachrónna i synchrónna dialektológia priniesla dostatok preukazných materiálových dokladov i teoretických výkladov jednotlivých javov, charakterizujúcich aj bežnú hovorenú komunikáciu na vidieku i v mestách. Je to komplexná jazykovedná disciplína, ktorú nemožno vyčleniť či vyradovať zo súčasných výskumov jazykovej situácie jednostranným a jednostrunným preferovaním sociolingvistiky, zavše nenáležite ignorujúcej jej, v priebehu rokov vypracované metodologické východiská a postupy. Navyše platí princíp korešpondencie, vyjadrujúci vo vývoji vedy relatívny súhlas vedeckých teórií na kvantitatívne odlišných stupňoch vývoja a dokazujúci, že vzťah novej teórie k staršej nie je iba jej holým popretím, ale súčasne i jej uchovaním na vyššej úrovni poznania.

5. Sociolingvistika ako široko profilovaná disciplína zaiste rozširuje empirické možnosti jazykovedy, no niektoré predstavy súčasných sociolingvistov (sociolingvistika = základ národnej vedy o jazyku, veda predurčená stať sa všeobecným vysvetľujúcim rámcom všetkých národných lingvistík) nie sú celkom korektné. Neakceptovanie poznatkov a výsledkov doterajších (diachrónnych) dialektologických výskumov („odčítateľné“ napr. z bibliografií jednotlivých príspevkov, v ktorých chýbajú aj základné údaje o štyroch zväzkoch Atlasu slovenského jazyka) pôsobí retrográdne.

6. V posledných rokoch sa veľká slovenská jazykovedná komunita člení na dve skupiny, a to tábor sociolingvistov a tábor „normativistov“. Táto neprirodzená opozícia už sama osebe akoby naznačovala aj klasifikáciu a hodnotenie týchto skupín: sociolingvisti reprezentujú novú a perspektívnu skupinu moderných globálnych jazykovedcov, ktorá – hoci trocha oneskorene – zachytila echo paradigmatickej zmeny, charakteristickej pre súčasnú svetovú lingvistiku (tá zmena spočíva v obrate od „izolujúceho“ skúmania jazykového systému ku skúmaniu tohto systému v reálnej situácii), „normativisti“ (a teda nebodaj aj klasickí dialektológovia) tradične lípnu na ilúzii, že jazykový systém (langue) je niečím primárnym a jeho použitie (parole) niečím sekundárnym, odvodeným. Modernisti teda hľadajú echo svetovej lingvistiky, no zdá sa, že nie vždy na správnom (pravom) mieste; v niektorých prípadoch sa totiž môže stať, že sklznú do polohy kontraproduktívneho „objavovania Ameriky“. Slovenská sociolingvistika naozaj nie je nútená začínať hľadať (a budovať) na zelenej lúke.

7. Ak je extrémny názor, že sociolingvistika sa pri socioterénnych výskumoch uspokojuje iba s registrovaním a konštatovaním existencie istých jazykových javov a procesov, so štatistikou, tak rovnako iluzórna je aj predstava, že všetky tradičné národné vedy o jazyku postupne celkom prepadnú v konfrontácii s dominátorskou sociolingvistikou. Výskumy bežných hovorených prejavov majú perspektívu iba v symbióze dialektológie a sociolingvistiky, nie v oslabujúcej delimitácii týchto disciplín.

Ján Sabol

FONETICKÝ, FONOLOGICKÝ A MORFONOLOGICKÝ ŠTATÚT ZVUKOVÝCH JAVOV V SLOVENČINE A ČEŠTINE

1. Teoretické východiská porovnávacieho výskumu fonickej (fonetickej, fonologickej a morfonologickej) sústavy dvoch blízkych jazykov (slovenčiny a češtiny), opierajúceho sa najmä o zistenia stupňa zvukovej (in)variantnosti

významových jednotiek, vyvolávanej neutralizáciami fonologických protikladov a alternáciami foném. Fonetický, fonologický a morfonologický „priestor“ zvukových javov sa interpretuje na základe autorovej syntetickej fonologickej teórie (najpodrobnejšie Sabol, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.). Indície pre zvukovú mikrotypológiu:

1.1. Podľa syntetickej fonologickej teórie na základe vzťahu a vzájomného preskupenia jednotlivého (variantného) a všeobecného (invariantného) sa vymedzujú tri základné jednotky či „úrovne“ uvedenej relácie: fóna (F), fonéma (Fm) a morfofonéma (MFm). „Okrajové“ miesta týchto troch základných hladín vzťahu variantného a invariantného možno pri jemnejšej analýze dokonca rozšíriť o ďalšie dve jednotky či úrovne uvedeného vzťahu: 1. hypofóna, konkrétny fyzický segment reči, 2. fóna, 3. fonéma, 4. morfofonéma a 5. hypermorfofonéma. Na týchto jednotlivých vrstvách možno pozorovať určité variácie formy: individuálne, špecifické, osobné artikulačno-akustické črty – variácie 1. stupňa, špecifické ortofonické javy – variácie 2. stupňa, neutralizácie – variácie 3. stupňa, alternácie – variácie 4. stupňa. Graficky:

	variácie 1. stupňa	variácie 2. stupňa	variácie 3. stupňa	variácie 4. stupňa
hypofóna	+	+	+	+
fóna	-	+	+	+
fonéma	-	-	+	+
morfofonéma	-	-	-	+
hypermorfofonéma	-	-	-	-

Uvedené charakteristiky sú dôležité nielen pri skúmaní fonického systému a jeho štruktúry vrátane dynamiky jeho prvkov a pri hodnotení jeho opisov, ale aj pri skúmaní univerzálnejších teoreticko-metodologických otázok pri (porovnávacích) lingvistických analýzach fonických systémov a náčrtoch niektorých problémov fonologickej typológie.

2. Z rozboru fonickej variantnosti významových jednotiek vyvolanej neutralizáciami fonologických protikladov a alternáciami foném v slovenčine a češtine nám vyplynuli (pri bodoch a – d, porov. Sabol, J.: Neutralizácia fonologických protikladov a alternácie v slovenčine a češtine. Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 138 – 142) tieto najdôležitejšie zovšeobecnenia:

a) Fonickú variantnosť morfém v spisovnej slovenčine viac vyvolávajú neutralizačné zmeny, v spisovnej češtine alternačné zmeny. Vzhľadom na to, že alternácie vchádzajú hlbšie do zvukového „obrazu“ morfémy (zasahujú úroveň MFm, cez ktorú sa už naznačujú historické dimenzie zvukových jednotiek), možno konštatovať, že zvuková stavba morfémy, teda aj slova a tvaru, je v češtine „archaickejšia“ a viac „morfologizovaná“ ako v slovenčine.

b) Vzhľadom na „vertikálny“ vzťah F, Fm a MFm – odvíjajúci sa od neutralizačných zmien – je „synfonéma“ (jednota F, Fm a MFm) v češtine zvukovo vyrovnannejšia, menej variabilná a viac sa v nej uplatňuje prvý typ relácií medzi F, Fm a MFm (F – Fm ^ Fm – MFm) ako v slovenčine.

c) Synchronná dynamika vo výstavbe zvukovej štruktúry morfémy sa v slovenčine viac garantuje pohybom od F cez Fm k MFm, kým v češtine skôr naopak (MFm – Fm – F), viaceré výslovnostné odtiene hlások sa v súčasnej češtine – intenzívnejšie než v slovenčine – rozohrávajú aj v priestore medzi fónou a hypofónou.

Účasť fonických prvkov na tejto dynamike možno v oboch jazykoch koncentrovane vyjadriť aj takto (porov. tiež bod e):

	F	Fm	MFm
slovenčina	(+)	(+)	(+)
čeština	+	(+)	(+)

d) Systém neutralizačných zmien je v spisovnej slovenčine „pevnejší“ než v češtine, v ktorej je viac možností na stvárnenie zvukových jednotiek na úrovni F a Fm tej istej morfémy v rovnakom hláskovom okolí, čo spôsobuje, že horizontálna zvuková stavba morfémy je v češtine variabilnejšia ako v slovenčine.

e) Vzhľadom na väčší počet neutralizácií v slovenčine je potrebné predpokladať vyšší výskyt koalescentných MFm, ktoré v nadväznosti na príslušnú fonologickú opozíciu nemožno jednoznačne rekonštruovať, pri ktorých jednotlivé opozície akoby „vypadávali z hry“. V češtine je tento pohyb na úrovni MFm viac vyvolávaný alternatívnymi zmenami (porov. bod a), pri ktorých sa MFm identifikuje jednoznačnejšie.

f) Menšie neutralizačné zaťaženie foném v češtine sa odráža v diferencovanejšej realizácii zvukových prvkov v priestore slova s razantnejším vyznačením jeho hraníc (porov. napr. vyšší výskyt rázu), v slovenčine neutralizačné procesy cez viazanejšiu, splyvavejšiu výslovnosť výraznejšie zasahujú aj koncové fonémy slova, následkom neutralizačných zmien frekventovanejšie signalizujúce jeho hranice.

Ján Sabol

SEMIOTICKÝ ŠTATÚT BIBLICKÉHO TEXTU

1. Znakové, semiotické črty biblického textu tvoria jednu z jeho najtypickejších významovo-kompozičných osobitostí. Ako najnaliehavejšie výcho-

disko analýzy semiotického štatútu tohto textu sa takto ukazuje charakteristika základných vlastností jazykového znaku, najmä prepojenia jeho obsahovej a formovej zložky (designátu a designátora) aj vo vzťahu k označovanej skutočnosti (k denotátu).

1.1. Jednota (či súhra) formálnej (výrazovej) a obsahovej (významovej) stránky je vlastná jazykovému systému ako celku. Vzťah formy a obsahu jazykových prvkov má však špecifické „vznenie“ (ako jeden z dôsledkov arbitrárnosti jazykového znaku): popri symetrii sa vo vzťahu významu a výrazu preukazne uplatňuje asymetria. Forma a obsah jazykových prvkov sú takto do značnej miery „autonómne“.

1.2. Reláciu formy a obsahu v jazyku primárne reprezentuje jazykový znak. V jeho štruktúre sa realizujú viaceré vzťahy (porov. aj tzv. sémantický či semiotický trojuholník): medzi označovanou skutočnosťou (vec, denotát) a jej myšlienkovým stvárnením (význam, designát) sa realizuje denotatívny vzťah; medzi myšlienkovým a jazykovým stvárnením (forma, designátor) sa utvára signifikatívny vzťah; medzi slovom (znakom) a inými jazykovými jednotkami (slovami, znakmi) sa kreuje syntagmatický vzťah; medzi lexikálnou jednotkou (slovom, znakom) a používateľmi jazyka sa realizuje pragmatický vzťah. Vzťah medzi materiálnou stránkou znaku a denotátom (resp. denotátom „prefiltrovaným“ ideálnym obsahom znaku) sa realizuje ako arbitrárny (ľubovoľný).

Uvedené vzťahy ponúkajú indície na skúmanie a charakteristiku širokých „pásem“ jazykových rovín, ich javov a zákonitostí, na vzájomné prepojenie jednotiek jazykového systému, ale i príslušných jazykovedných disciplín. Tak napríklad denotatívny vzťah nás vedie k úvahám o vzťahu jednotlivého/invariantného ako jednej zo základných zákonitostí jazyka. Procesy zabstrahovania a zovšeobecňovania patria k najpodstatnejším vlastnostiam a dispozíciám ľudského mozgu, cez ne azda najviac potvrdzujeme svoju ľudskú poznávaciu a komunikatívnu podstatu.

Znakovosť – v svojej „implicitnej“ a „explicitnej“ („navonok“ formulovanej) „podobe“ – výrazným spôsobom charakterizuje biblické texty (je v nich množstvo znamení, zjavení, podobenstiev...). Markantnú, zjavnú semiotickú viazanosť Ježišových vystúpení (v podobenstvách) si všímajú učenici a dokonca sa uchádzajú o vysvetlenie. V *Evanjeliu podľa Matúša* nájdeme nasledujúce textové jednotky: „V ten deň vyšiel Ježiš z domu a posadil sa pri mori. Okolo neho sa zhromaždili veľké zástupy. Preto nastúpil na loďku a sadol si; a celý zástup stál na brehu. *Hovoril im veľa v podobenstvách.*“ (Mt 13, 1 – 3; podč. J. S.). A ďalej: „Tu pristúpili k nemu učenici a spýtali sa ho: ‚Prečo *im hovoríš* v podobenstvách?‘ On im odpovedal: ‚Preto, že *vám je dané poznať tajomstvá* nebeského kráľovstva, ale *im nie je dané*. Lebo kto má, tomu sa pridá a bude mať hojne. Ale kto nemá, tomu sa vezme aj to, čo má. *Im hovorím v podobenstvách, lebo hľadajú, a nevidia, počúvajú, a nepočujú, ani nechápu.*“ (Mt 13, 10 – 13; podč. J. S.).

V brilantnej Ježišovej odpovedi učeníkom, ktorá má pregnantné filozoficko-semiotické vyznenie, sa mieri na silu motivovanosti (teda na uvoľňovanie arbitrárnosti a posilňovanie ikonicko-symbolických čít textu), charakteristickej pre žáner, semiotický útvar podobenstva ako znaku obraznej proveniencie, ktorý viaže obsah a formu príbuzných javov (na pozadí metaforického, resp. metonymického princípu). Vzniká tu zdanlivý paradox: „priamy“ význam – bez interpretácie prostredníctvom podobenstva (teda pomocou „niečoho iného“, čo „zastupuje“ východiskový myšlienkový obsah) – je ťažšie zvládnuiteľný; na jeho pochopenie je totiž nevyhnutná vnútorná sila poznania, „osvietenia“, ktorou sa roztvárajú aj veci „neviditeľné“ (pri „priamom“, teda arbitrárnom prepojení formy a obsahu sa „dešifrant“ kódu nemôže oprieť o „viditeľné“ paralelné denotáty).

2.1. Našu charakteristiku obrazného vyjadrovania (napr. v podobenstve) ako ikonicko-symbolického a priameho vyjadrovania ako arbitrárneho aplikujeme v týchto súvislostiach na znaky vyššieho stupňa („supraznaky“); „východisková“ poloha znaku (na úrovni slova a tvaru) aj pri obraznom, symbolickom texte má rovnakú semiotickú podstatu ako pri „priamom“ používaní znaku (v ľudskej reči v jeho základnej konvenčnej a okrajovej ikonickej podobe).

3. Z množstva znakov „citlivých“ miest v texte Svätého písma uvedieme jedno zo semioticky zásadných, ťažiskových Ježišových vyjadrení (ďalšie príklady a ich interpretáciu porov. v našej štúdii *O znakovosti biblického textu*. Verbum, 8, 1997, s. 93 – 100): „*Toto som vám hovoril v obrazoch. No prichádza hodina, keď vám už nebudem hovoriť v obrazoch, ale budem vám o Otcovi hovoriť otvorene.*“ (Jn 16, 25 – podč. J. S.) – pohyb od motivovanej k arbitrárnej, nemotivovanej, „vyššej“, abstraktnejšej štruktúre znaku. V tomto Ježišovom vyjadrení je zároveň obsiahnutá predikcia semiotického vývinu ľudstva: od motivovaného k arbitrárnemu znakovému systému garantujúcemu vyššiu kvalitu semiózy, umožňujúcemu permanentný vývin ľudského myslenia a poznania (vd'aka vzťahu symetrie a asymetrie v štruktúre znaku). V týchto súvislostiach možno porovnať aj vývin grafických sústav (napr. prechod od ikonickosti ku konvenčnosti v čínskom písme).

4. Znakovosť biblického textu je vysoko špecifická: popri základnom znakovom priestore – fungujúcom ako každý iný akusticko-auditívny a opticko-vizuálny jazykovo-rečový systém, a teda porovnateľnom so vzťahom arbitrárnosti medzi designátorom a denotátom (resp. denotátom „prefiltrovaným“ cez designát), v ktorom sa zrkadlí vzťah formy (materiálnej štruktúry) a obsahu (sémantickej zložky) – je tu aj nadstavbový rozmer znakovosti: duchovný, spirituálny, transcendentálny, kódujúci požehnanie tajomstva, iniciovaného Slovom (Jn 1, 1 – 2). Ľudský mozog pracuje v podstate na základe binarity (R. Jakobson): na pozadí metaforického (asociatívne, paradigmatického, podobnostného, citového) princípu (hľadisko percipienta, pravá

hemisféra) a metonymického (lineárneho, syntagmatického, príľahlostného, racionálneho) princípu (hľadisko expedienta, ľavá hemisféra); ono tretie – nadstavbové – „ožíva“ v ich spojení a prepojení, prenikajúc skrz-naskrz ľudskou bytosťou (ak „vidíme“ a „počujeme“). Preukaznou jazykovou sústavou na tento „rozmer“ znakovosti je hebrejčina, v ktorej „sa veci majú inak ako v iných jazykoch“; pri presnom pozorovaní nás slová vedú „ďalej, spájajú nás s iným svetom“; ľudský hlas „utvára reč, onú reč, ktorá je vlastne Božia... Božská stránka človeka je reč“ (F. Weinreb).

Ak ono jazykovovýchodiskové v Biblii, v ktorom sa uplatňuje princíp arbitrárnosti oslobodzujúci formu spod područia sémantiky, smeruje k špecifickému, ono znakovonadstavbové posilňuje ikonicko-symbolické črty znaku. Máme tu vynikajúci príklad na dômyselnú, fascinujúcu súhru a protihru variantného a invariantného. Ak východiskové textové podložie Biblie sa prekladá variantným do jednotlivých jazykových štruktúr – vychádzajúcich z arbitrárnosti –, jej „duch“ sa musí prekladať invariantným, jednotným spôsobom, odrážajúcim ikonické črty znaku.

5. Poznámky o znakovosti biblického textu uzavrieme jeho semiotickou dominantou. V *Liste sv. apoštola Pavla Rimanom* sa píše: „Je im predsa zjavné, čo možno o Bohu vedieť; *Boh im to zjavil*. Ved' *to, čo je v ňom neviditeľné – jeho večnú moc a božstvo –*, *možno od stvorenia sveta rozumom poznávať zo stvorených vecí*, takže nemajú výhovorky.“ (Rim 1, 19 – 20; podč. J. S.). Blížime sa k odrazu Boha v našom vedomí aj tak, že svet – vstupujúci do tejto absolútnej semiózy – ako znak podáva svedectvo o svojom Stvoriteľovi. Nazdávame sa, že semiotika takto jednoznačne vyvracia tézu, že nemožno veriť v toho, koho sme nevideli.

Ján Sabol

SEMIÓZA – ZNAK – METAFORA

1. Semióza ako akt premietnutia kognitívneho odrazu sveta do znakovkej sústavy má svoje špecifické vyznenie v jazykovom semiotickom systéme. Oná osobitosť vyplýva z originálneho rozloženia vzťahov v semiotickom trojuholníku v akusticko-auditívnom (odvodene aj v opticko-vizuálnom) type komunikácie prostredníctvom jazykových znakov.

1.1. Znaková, semiotická podstata jazyka je nesporná. Z tohto faktu vychádza aj jedna z najkomplexnejších a azda aj najvýstižnejších definícií jazyka: je to prirodzený kód (systém znakov), ktorý slúži na poznávanie a dorozumievanie v ľudskej spoločnosti a na uskladňovanie informácií.

Táto definícia – ako odraz prirodzenosti sveta – má svoje objektívne zakotvenie:

Svet bol/je pripravený, lebo uspošobený na semiózu: túto „pripravenosť“ potvrdzuje jeho štruktúrovanosť, jeho stavba, konštrukcia, premietajúca sa najmä v jeho odraze cez kategórie jednotlivého (variantného) a všeobecného (invariantného), časti a celku, obsahu a formy. Jeho „premena“ do špeciálnej znakovej sústavy prostredníctvom (aj) uvedených kategórií, ktoré sú „vtlačené“ do podstaty jeho bytia, predurčenej na zastupiteľnosť (znak je niečo, čo stojí za niečo iné – *signum est aliquid quod stat pro aliquo*), sa uskutočňuje na báze metaforického princípu (prevažne vo vzťahu jednotlivého a všeobecného) či metonymického princípu (prevažne v ponuke vzťahu častí a celku a formy a obsahu).

2. Jazykové javy majú bilaterálnu povahu: konštituuju ich formálne aj obsahové prvky. Vzťah formy a obsahu jazykových jednotiek má špecifické „vznenie“ v dvoch základných podobách jazykového znaku: ide o vzťah a) symetrie medzi formou a obsahom znaku (v ikonicko-symbolických, motivovaných znakoch); b) symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom znaku (v arbitrárnych, nemotivovaných, konvenčných znakoch). Genetický princíp „meravosti“ ikonicko-symbolických znakov sa prekonáva arbitrárnosťou, ale túto vlastnosť zasa „reguluje“ motivovanosť ako vnesenie pravidiel hry do vnútro-systémového utried'ovania, do štruktúrneho usporiadania a „súladného“ používania jazykových prvkov. Arbitrárnosť dáva rozmach poznaniu, mysleniu i jazyku, stimuluje procesy zabstraktňovania a zovšeobecňovania, dynamizuje jazyk (aj ako „odlesk“ jeho relácie k mysleniu); motivovanosť zasa dáva jazyku systémovosť a poriadok.

2.1. Protiklad uvedených dvoch základných typov znakov možno preukazne sledovať aj v opozícii sukcesívnosti a simultánosti ako v jednom z charakteristických protikladov prózy a poézie (F. Miko). Aj opozícia prózy a poézie, ale aj verbálnych a neverbálnych komunikačných sústav potvrdzuje tézu o nevyhnutnej súčinnosti ikonických a konvenčných znakov, rovnako ako metaforický (asociatívny, paradigmatický, podobnostný) a metonymický (lineárny, syntagmatický, príľahlostný) typ uvažovania.

3. Metafora ako znak obraznej proveniencie viaže odraz obsahu a formy príbuzných javov, teda posilňuje motivovanosť, ikonicko-symbolický ráz a odstraňuje arbitrárnosť relácie medzi formou a obsahom lexikálnych jazykových prvkov. Na tomto pozadí možno merať pojmovú vzdialenosť medzi zložkami metafory (V. Krupa) a potvrdzovať jej (hoci z hľadiska pojmového odstupe medzi doménou tenora a vehikula v jej štruktúre intenzitne odstupňovaný) ikonicko-symbolický charakter.

**PRAGMATICKE ASPEKTY RUD
(reči učiteľky materskej školy orientovanej na dieťa)**

Napriek tomu, že do komunikačného vzťahu dieťa – dospelý vstupuje každý dospelý človek akejkolvek organizovanej society a do komunikačného vzťahu dospelý – dieťa prevažná väčšina príslušníkov danej society, netešila sa verbálna zložka vzťahu dospelého a dieťaťa v slovenskej lingvistickej literatúre veľkej pozornosti, čo je v podstate len eufemizované vyjadrenie faktu, že sa jej sústredenejšia výskumná pozornosť nevenovala vôbec. Pritom lingvistickým skúmaním komunikácie dospelých a detí nielenže získavame predstavu o reálnej podobe jazyka, ktorý deti skutočne počujú a ktorý je pre ne relevantným jazykovým vstupom, predstavu o tom, aká podoba jazyka ovplyvňuje ich vlastný jazykový vývin, ako sa formuje ich rečová i komunikačná kompetencia, ich vlastné jazykové vedomie, ale analýzou jazyka dospelých v styku s dieťaťom, analýzou dialogických stratégií a verbálnej socializácie dieťaťa môžeme odkryť chápanie postavenia dieťaťa v súčasnej spoločnosti. Ako pripomínajú viacerí psycholingvisticky a sociolingvisticky orientovaní bádatelia, spôsoby, akými sa dospelí rozprávajú, prípadne nerozprávajú s dieťaťom, odrážajú základné smerovania výchovy detí, charakteristické pre istú kultúru, isté spoločenstvo, odrážajú hodnotovú pozíciu dieťaťa v danej societe. Okrem týchto poznatkov nám lingvistická analýza rečovej komunikácie medzi dospelým a dieťaťom môže pomôcť získať predstavu o fungovaní jazyka v špecifickej komunikačnej sfére súčasnej jazykovej situácie.

Zistilo sa, že reč dospelého v komunikácii s dieťaťom je natoľko špecifická, že možno hovoriť o špecifickom registri, ktorý pomenúvame termínom reč orientovaná na dieťa (RD).

Cieľom analýzy pragmatickej štruktúry RUD je charakterizovať komunikačné, čiastočne sociálno-psychologické znaky verbálnej interakcie, v ktorej dieťa existuje v prostredí materskej školy v styku so svojim hlavným komunikačným partnerom, dospelou učiteľkou. Východiskom pragmatickej analýzy je pojem komunikačná funkcia, ktorá je bázovým alebo sprievodným konštituentom východiskového segmentu – obsahovo-pragmatickej jednotky. Zistené typy komunikačných funkcií zaradíme do skupín podľa členenia výpovedných aktov J. Horeckého a sledujeme ich osobitne v jednotlivých vekových skupinách detí v materskej škole a v základných komunikačných situáciách, vyplývajúcich z organizácie činnosti v materskej škole.

Štatistické výsledky ukázali, že absolútne najpočetnejšie sú v RUD operačné, hlavne reaktívne KF; výskyt kontaktných, postojových a prvkových KF je pomerne vyrovnaný. Na pragmatiku RUD výraznejšie pôsobí komuni-

kačná situácia ako vek dieťaťa. Analýza pragmatickej štruktúry RUD, a to aj na základe aplikácie postupov konverzačnej analýzy, poukázala na niektoré charakteristické vlastnosti RUD: kooperatívnosť, situačnosť a konkrétnosť, rešpektovanie detského statusu percipienta, emocionálnosť a afektívnosť, didaktickosť.

Juraj Vaňko

TEÓRIE JAZYKOVÝCH FUNKCIÍ (z pohľadu komunikačne orientovanej lingvistiky)

Určovanie funkcií jazyka súvisí predovšetkým s vymedzením samotného pojmu *funkcia*, ktorý je v lingvistike veľmi polysémantický: chápe sa napr. ako úloha, závislosť, použitie, sféra spoločenského uplatnenia, prostriedok, nástroj, cieľ, v nemeckej lingvistike sa používa výraz *Leistungen der Sprache*, čím sa myslí na to, čo všetko možno pomocou jazyka vykonať, na čo jazyk slúži a pod.

Množstvo náhľadov na funkcie jazyka možno v kondenzovanej podobe vyjadriť ako dichotómiu monofunkčnosti a polyfunkčnosti jazyka. Oveľa početnejší tábor tvoria zástancovia idey o polyfunkčnosti jazyka, ktorá sa šíri v jazykovede už niekoľko stáročí (W. v. Humboldt, A. A. Potebňa, F. de Saussure, K. Bühler, D. Morris, E. Sepir, D. Hymes, R. Jakobson a ďalší). Spomedzi nich najvýznamnejšiu a najvplyvnejšiu typológiu klasifikácie jazykových funkcií predstavuje trojčlenný systém funkcií prirodzeného jazyka Karla Bühlera, profesora psychológie na Viedenskej univerzite a spolupracovníka Pražského lingvistického krúžku, vychádzajúci zo vzťahu jazykového znaku k hovoriacemu, adresátovi a k zobrazovanej skutočnosti. Tento vzťah jazykového znaku sa nazýva *Organon-Modell*, čo súvisí s Platónovou tézou, že jazyk je nástroj, *organum*, slúžiaci na to, aby „jeden druhému o veci niečo oznámil“. Jazyk má podľa Bühlera tri základné funkcie: zobrazovaciu (*Darstellungsfunktion*), výrazovú alebo expresívnu funkciu (*Ausdrucksfunktion*) a výzvoú (*Appellsfunktion*). Podstatou zobrazovacej funkcie je informovať o mimojazykovej skutočnosti, úlohou výrazovej funkcie je charakterizovať hovoriaceho, vyjadrovať jeho stav a podstatou výzvovej funkcie je apelovať na adresáta, aby niečo robil alebo nerobil.

Zo znakovkej povahy jazyka pri vymedzovaní jeho funkcií vychádza aj americký filozof a logik Charles Morris, ktorý hovorí o štyroch funkciách jazyka:

designatívnej (označovacej), apresívnej (hodnotiacej), preskriptívnej (predpisujúcej) a formatívnej (vzťahujúcej sa na organizáciu textov).

Z polyfunkčných vymedzení jazyka, ktoré sa v lingvistike objavili po Bühlerovej typológii, najviac pozornosti vzbudila Jakobsonova klasifikácia jazykových funkcií. Roman Jakobson v práci *Style in Language* (1960) rozlišuje šesť jazykových funkcií, vychádzajúc pritom z aktu rečovej komunikácie. Dominantnou funkciou je zameranie na označovaný predmet (referent), t. j. orientácia na kontext, čiže referenčná, denotatívna alebo poznávacia funkcia. Ďalšími funkciami sú: *emotívna* alebo *expresívna* funkcia, ktorá je koncentrovaná na hovoriacom; vyjadruje postoj hovoriaceho k tomu, o čom hovorí; *konatívna* alebo *apelatívna* funkcia sa vzťahuje na adresáta; *fatická* funkcia je orientácia na kontakt s adresátom, aby sa zistilo, či funguje kanál spojenia; *metajazyková* funkcia – hovoriaci a adresát zisťujú, či používajú ten istý kód; *poetická* funkcia – zacielenie na správu ako takú, sústredenie pozornosti na ňu kvôli nej samej.

Prívržencov mnohofunkčnosti jazyka je podstatne menej. Napr. ruský jazykovedec R. V. Pazuchin zdôrazňuje, že jedinou funkciou schopnou ozrejmíť používanie a štruktúru jazyka vcelku, ako aj každého jazykového prvku je komunikatívna funkcia; všetky ostatné funkcie sú iba čiastkové. Aj ďalší ruský jazykovedec G. V. Kolšanskij (1967) vyčleňuje iba jednu jazykovú funkciu, konštatujúc, že jazyk je bezprostrednou skutočnosťou vedomia, a preto je spoločenským javom. V tejto funkcii sú podľa Kolšanského obsiahnuté všetky funkcie jazyka, vrátane expresívnej (podľa Kolšanského tu ide o výraz myslenia) a komunikatívnej (odovzdávanie určitej správy pomocou jazyka).

„Strednú cestu“ medzi zástancami polyfunkčného a monofunkčného vymedzenia jazyka predstavuje dichotomická koncepcia Františka Mika (1970), opierajúca sa o dve jazykové funkcie, resp. dve dimenzie reči: operatívnosť a ikonickosť. Operatívnosť je smerovanie reči od podávateľa k prijímateľovi a ikonickosť sa chápe ako zobrazovacia schopnosť reči. Bühlerove dve funkcie jazyka – *Ausdrucksfunktion*, ktorú reprezentuje 1. osoba, a *Appellsfunktion*, ktorú vyjadruje 2. osoba, – sa v Mikovom chápaní kumulujú do jednej, operatívnej funkcie (JA + TY = MY, t. j. my, ktorí komunikujeme); tretia funkcia, ktorú Bühler označil ako *Darstellungsfunktion*, sa v Mikovej výrazovej sústave stotožňuje s ikonickou funkciou. Teda MY komunikujeme (operatívnosť) O NIEČOM (ikonickosť). Svojou koncepciou jazykových funkcií Miko nadväzuje predovšetkým na pražský štrukturalizmus. V Tézach PLK sa síce hovorí o polyfunkčnosti jazyka, ale vychádza sa pritom iba z dvoch funkcií: komunikatívnej (dorozumievacej) a poetickej; z nich vyplývajú ďalšie funkcie: funkcia intelektuálneho výrazu (orientovaného na vzťah k iným) a funkcia vyjadrenia emócií (mimo vzťahu s poslucháčom).

Popri monofunkčných a polyfunkčných koncepciách jestvujú ešte hierarchické systémy jazykových funkcií, vychádzajúce z toho, že jazyk má jednu

alebo (zriedkavejšie) dve hlavné funkcie a ostatné funkcie sú sekundárne alebo odvodené od hlavnej funkcie, resp. od hlavných funkcií.

V doposiaľ spomenutých lingvistických teóriách jazykových funkcií, opisujúcich fungovanie jazyka v komunikačnej interakcii, prekvapuje fakt, že v ich systéme nie je explicitne vyjadrený vzťah k mysleniu, resp. je vyjadrený iba implicitne, sekundárne, a to prostredníctvom vzťahu jazykového znaku k označovanej realite (výrazová funkcia u Bühlera, resp. poznávacia alebo referenčná funkcia v Jakobsonovej koncepcii). A pritom je nepopierateľné, že činnosť dorozumievania je tesne spätá s činnosťou myslenia, a to tak zo synchronného pohľadu (máme tým na mysli aktuálnu komunikáciu), ako aj z hľadiska vývinu jazyka a rozvoja verbálnej komunikácie, t. j. v procese prechodu predjazykových dorozumievacích sústav k prirodzenému jazyku (porov. Horecký, 1982). Komunikáciu nemožno podľa našej mienky chápať iba ako jazykovo sprostredkovanú výmenu informácií medzi dvoma subjektmi, resp. obmedzovať ju na akt verbálneho vzťahu, ale aj ako akt myšlienkového kontaktu medzi recipientom a vysielateľom (hovoriacim). Ak sa všeobecne prijíma myšlienka o tesnom vzťahu medzi jazykom a myslením, mal by sa rešpektovať analogický vzťah aj pri používaní jazyka v komunikačnej interakcii. Preto akt myšlienkového kontaktu medzi subjektmi komunikácie by podľa našej mienky mal byť obsiahnutý v komunikačnom modeli ako jeho konečná fáza a zároveň by mal byť chápaný aj ako jeden z cieľov komunikačného procesu. Okrem toho tesný vzťah myslenia a komunikácie vyplýva aj zo sociálnej, praktickej činnosti ľudstva, v ktorej sa vytvárajú vzájomne sa podmieňujúce vyššie požiadavky a potreby, t. j. potreby myšlienkovvej (psychickej) činnosti a požiadavky komunikácie. Tesná vzájomná súvislosť potreby myšlienkovvej činnosti a potreby komunikácie vytvárajú podstatu jazyka, jeho potenciálne zameranie na vykonávanie určitých funkcií. Potrebu myšlienkovvej činnosti možno chápať jednak ako predurčenosť jazyka formovať, materializovať myšlienkovú činnosť, a jednak vyjadrovať výsledky tejto činnosti. Túto funkciu by sme označili ako *kognitívnu*. Druhou funkciou jazyka je *komunikatívna funkcia*, ktorú chápeme ako schopnosť jazykových prostriedkov slúžiť potrebám verbálnej komunikácie, t. j. výmeny informácií pomocou jazykových prostriedkov. Tieto dve funkcie sa prejavujú ako sociálne rovnoprávne, nemožno pritom jednu na druhú redukovat', ani ich stotožňovať.

V slovenskej jazykovede k najprepracovanejším teóriám o vzťahu jazyka a myslenia patrí Horeckého koncepcia, reflektujúca tento vzťah z viacerých hľadísk. Pri skúmaní vzťahu medzi myslením a jazykom sa Horecký neobmedzuje iba na oblasť poznávacej činnosti človeka, ale zaoberá sa aj dynamickým prejavom tohto vzťahu v procese jazykového dorozumievania, pretože, ako konštatuje (1982, s. 22), pri komunikácii „myšlienkové procesy a ich výsledky sa dávajú na vedomie aj ostatným členom príslušného spoločen-

stva“. Túto činnosť Horecký označuje ako *komunikatívne myslenie* a jej zmyslom je myšlienково spracované výsledky poznania dať do podoby informácie „pre iných“. Rozdiel medzi poznávacím a komunikatívnym myslením Horecký výstižne vyjadruje ako „prechod od poznania pre seba k poznaniu pre iných“. V súvislosti s tým Horecký konštruuje aj hierarchický model jazykových funkcií. Na jeho vrchole stoja „najzákladnejšie jazykové funkcie“, a to dorozumievacia a myšlienková funkcia, ktoré sú vzájomne dialekticky späté. Dorozumievacia funkcia ako prenos informácie od vysielateľa k príjemcovi sa realizuje pomocou jazykových prvkov (slov, gramatických prostriedkov, zvukových prostriedkov). Druhú vrstvu (aj keď Horecký tento výraz explicitne nepoužíva) predstavujú „základné funkcie“, ku ktorým patrí akumulatívna funkcia a etnosignifikatívna funkcia. Akumulatívna funkcia, ktorá veľmi tesne súvisí s komunikatívnym myslením, sa vzťahuje na ten fakt, že jazykové prostriedky neslúžia iba na oznamovanie výsledkov myšlienkových operácií, ale aj na ich fixáciu, ukladanie pre ďalších „neaktuálnych“ príjemcov, čiže pre ďalšie generácie. Etnosignifikatívna funkcia (podľa niektorých autorov národno-reprezentatívna funkcia) vyjadruje tesnú súvislosť jazyka s istým národným spoločenstvom, je jeho vonkajším znakom. Okrem týchto štyroch funkcií by podľa Horeckého bolo možné vyčleniť ešte niekoľko ďalších funkcií, ako napr. nominatívnu, deiktickú, dištinkatívnu, ale podľa nášho názoru tu ide o funkcie jednotlivých jazykových prvkov a nie o funkciu jazyka v jeho totalite.

Spomenuté vymedzenie jazykových funkcií Horecký neskôr mierne korigoval (1988), a to tak, že ku komunikatívnej funkcii ako druhú najvyššiu pripája gnozeologickú funkciu, ktorú ďalej delí na poznávaciu v užšom zmysle a kognitívnu (tým chce zdôrazniť, že myšlienky formulujeme aj sami pre seba).

Na záver tejto problematiky sa vraciame k nášmu názoru, vyslovenému vyššie, že pri komunikácii ide o tesný vzťah dvoch aktov: aktu prenosu a „odovzdávania“ informácie medzi subjektmi komunikácie a aktu myšlienkového kontaktu medzi príjemcom a vysielateľom, ktorým sa komunikačný akt završuje. V súvislosti s tým vyčleňujeme dve jazykové funkcie: komunikatívnu a myšlienkovú alebo kognitívnu.

Pavol Žigo

DIACHRONICKO-SYNCHRONICKÁ CHARAKTERISTIKA SLOVENSKEJ LEXIKY

Charakteristika kategórie času je z jazykovedného hľadiska primárne spätá s vyjadrením dynamického príznaku, t. j. so slovesom, no zmeny vo vývine

lexiky nemožno charakterizovať ináč, len v čase. Kategória času pritom presahuje rámec špeciálnej vedy a má povahu všeobecnej kategórie. Odlišné chápanie kritérií na meranie času sa v jednotlivých odboroch vyznačuje kvantitatívnymi (metrickými) vlastnosťami, ktorými je homogénnosť a izotropnosť, a kvalitatívnymi (topologickými) vlastnosťami – usporiadanosťou, jednorozmernosťou, spojitosťou, jednosmernosťou a nekonečnosťou.

Na pozadí topologických vlastností času postihujúcich jeho kvalitatívny aspekt sa v prednáške charakterizovali jednotlivé vývinové zmeny v lexike staršej slovenčiny. Vplyv týchto zmien na vývin jazyka sa prejavil v prehodnocovaní slovtvorných postupov a slovtvorných prostriedkov zdedených z praslovančiny, v prehodnocovaní lexikálnych významov a aj preberaním slov z iných jazykov a tieto základné vývinové tendencie boli aj predmetom kvalitatívnej charakteristiky. Takáto charakteristika vývinu slovenskej lexiky prostredníctvom topologických vlastností času ukazuje, že rozhodujúcim faktorom z hľadiska vývinu starších slovtvorných postupov bola ustálenosť v postihovaní usporiadanosti, spojitosti a nekonečnosti. V oblasti vývinu lexiky zdedenej z praslovančiny to zasa boli zmeny v postihovaní spojitosti a nekonečnosti. Pri zachovaní pôvodného významu sa nepostihuje usporiadanosť, no pri zužovaní významu je charakteristickým znakom tohto procesu vyšší stupeň postihovania spojitosti v mladšom období, t. j. po zúžení významu, a zvýraznenie postihovania nekonečnosti v kladnom smere časovej súradnice. Pri rozširovaní významu ide o zvýraznenie spojitosti, stratu nekonečnosti pri pôvodnom význame. Nadobúdaním viacvýznamovosti slova v mladšej fáze vývinu, t. j. po nadobudnutí viacerých významov, z časového hľadiska výraznejšie postihovali usporiadanosť a spojitosť. Po strate viacvýznamovosti nové slová výraznejšie postihovali spojitosť a nekonečnosť. Zánikom slov sa zvýraznila usporiadanosť a stratila sa spojitosť v apelatívnej rovine a jej postihovanie je sprostredkované len v propriálnej rovine. Nekonečnosť zánikom slov stráca reálnu platnosť. Pri slovách prevzatých z iných jazykov sa usporiadanosť a spojitosť nepostihuje. Obmedzené je aj postihovanie nekonečnosti v zápornom smere časovej súradnice. V oboch smeroch tejto súradnice je nekonečnosť obmedzená pri historizmoch. Každá významová skupina, ktorú sme z hľadiska vývinu lexiky charakterizovali, postihuje topologické vlastnosti času špecifickou kombináciou (vyjadruje ju následnosť znamienok v konkrétnom riadku v tabuľke). Z tejto charakteristiky možno teda pre oblasť filozofie urobiť takýto záver: Topologické vlastnosti času aplikáciou na oblasť špeciálnej vedy, v našom prípade jazykovedy, resp. vývinu jazykového systému, nemožno pokladať za univerzálne, pretože sa v jednotlivých významových skupinách prezentujú na rozličnej úrovni a v rôznych variáciách.

Vychádza v náklade 150 kusov – len pre vnútornú potrebu.
Zodpovedný redaktor: Slavo Ondrejovič.
Zostavil: Michal Fedák

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Panská 26
813 64 Bratislava
tel. 02/54 43 17 61 – 3, fax 02/54 43 17 56